

Uloga žene u društvu sredinom 20.stoljeća na prostoru današnje Hrvatske

Hlanuda, Ivona

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:817486>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Ivona Hlanuda

**Uloga žene u društvu sredinom 20.stoljeća na prostoru današnje Hrvatske
The role of women in society in the middle of the 20th century in the area of today's
Croatia**

Diplomski rad

Rijeka, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest

Ivona Hlanuda

Uloga žene u društvu sredinom 20.stoljeća na prostoru današnje Hrvatske

Diplomski rad

Diplomski studij Povijest – nastavnički modul

Mentor: doc.dr.sc. Andrea Roknić Bežanić

JMBAG: 0009084777

Rijeka, 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao/la diplomski rad pod naslovom
Uloga žene u društvu sredinom 20.stoljeća na prostoru današnje Hrvatske

i da sam njegov/a autor/ica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Ivona Hlanuda

Rijeka, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Zakonodavni i ustavnopravni položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji	3
3. Položaj i uloga žena pripadnica ustaškog režima na prostoru NDH	9
3.1. Žene odgajateljice	10
3.2. Žene u obrazovanju	13
3.3. Žene u Drugom svjetskom ratu na prostoru NDH	17
3.4. Politički položaj žena u NDH	19
4. Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi na prostoru NDH	20
4.1. Vojna, politička i kulturna uloga žena u Narodnooslobodilačkom pokretu	22
5. Promjena percepcije žene u poslijeratnom razdoblju	26
6. Privatni život žena	28
6.1. Zakonodavni položaj žene u obitelji	29
6.2. Položaj žena u obitelji	31
7. Položaj žena u javnom životu	40
7.1. Zapošljavanje žena	42
7.2. Žene radnice i potrošačice	45
7.3. Obrazovanje, zdravstvena zaštita i socijalna prava žena	47
8. Žene radnice u inozemstvu	50
9. Feminizam u SFRJ	52
10. Zaključak	55
11. Bibliografija	57

Sažetak

Rad prikazuje položaj i ulogu žena u društvu na prostoru današnje Hrvatske od početka Drugog svjetskog rata do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Cilj rada je objasniti položaj žena u navedenom razdoblju, te na koji je način položaj definirao njihovu ulogu unutar tadašnjeg društva. Ratne godine utjecale su na promjenu položaja i uloge žene u društvu. Ustaški režim uvodi novitete po pitanju integracije žena u društvu, koji su utjecali na njihovu emancipaciju u poslijeratnih godinama. Vidljiva je transformacija patrijarhalnog društva u moderno demokratsko društvo, u kojemu se žene počinju ozbiljnije doživljavati. Iako su im ratne godine omogućile veću emancipaciju i dalje su se odnosi muškarca i žene sporo mijenjali.

U radu se kronološki prikazuje mijenjanje položaja i uloge žena u društvu, njihove uloge, te načine na koji su moderniteti sa Zapada utjecali na njihovu veću emancipaciju. Amerikanizacija je omogućila prodor noviteta na prostore SFRJ, naročito Hrvatske, te je također utjecala na položaj žena u društvu, na način na koji se okolina odnosi prema njima te kako se percipira njihov položaj i uloga u društvu. Feminističke ideje sa Zapada prihvaćaju se i njeguju, no nisu mogle promijeniti još uvijek patrijarhalno društvo. Društvo zadržava tradicionalna mišljenja i odnos o i prema ženama, koja je njihova uloga, te na koji način se njihova uloga percipira i doživljava, stoga je veći dio rada posvećen kolektivnim društvenim mišljenjem o ulozi žena u društvu. Za argumentaciju navedenog koristi se primarno periodička građa, časopisi namijenjeni ženama *Ustaškinja*, *Svijet*, knjige namijenjene ženama *Knjiga za svaku ženu*, te zakonodavni akti doneseni u vrijeme Drugog svjetskog rata na prostoru tadašnje Nezavisne Države Hrvatske *Zakoni, zakonske odredbe i naredbe*, ustavi doneseni u poslijeratnim godinama, te sekundarna literatura koja se bavi navedenom temom.

Ključne riječi: žena, odnos žene i društva, društvena uloga, položaj u društvu, emancipacija, feminizam, Amerikanizacija.

Abstract

The work shows the position and role of women in society in today's Croatia from the beginning of the Second World War to the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The aim of the paper is to explain the position of women in the mentioned period, and how the position defined their role within the society at that time. The war years influenced the changing position and role of women in society. The Ustaše regime introduces novelties regarding the integration of women in society, which influenced their emancipation in the post-war years. The transformation of a patriarchal society into a modern democratic society is visible, in which women are beginning to be seen more seriously. Although the war years allowed them greater emancipation, the relations between a man and a woman continued to change slowly.

The paper chronologically shows the changing position and role of women in society, their roles, and the ways in which modernities from the West influenced their greater emancipation. Americanization enabled the penetration of novelties into the territory of the SFRY, especially Croatia, and also influenced the position of women in society, the way the environment treats them, and how their position and role in society is perceived. Feminist ideas from the West are accepted and nurtured, but they could not change the still patriarchal society. Society retains traditional opinions and the relationship about and to women, what their role is, and how their role is perceived and experienced, thus much of the work is devoted to collective social thinking about the role of women in society. The argumentation of the above primarily uses periodical material, magazines intended for women *Ustaškinja*, *Svijet*, books intended for women, *Knjiga za svaku ženu*, and legislative acts adopted during the Second World War on the territory of the then Independent State of Croatia Laws, legal provisions and orders, constitutions adopted in post-war years, and secondary literature dealing with the mentioned.

Keywords: woman, relationship between woman and society, social role, position in society, emancipation, feminism, Americanization.

1.Uvod

Žene su posebna i jedinstvena skupina unutar društva. Tijekom povijesti često su smatrane slabijim i manje vrijednim spolom. Stoljećima su bile podređene muškom rodu i radile sve kako muškarac nalaže. Njihova orijentiranost prema kućanstvu i obitelji sprječavala ih je da se pojavljuju u javnosti u tolikoj mjeri kao muškarci. Sustavno stupanje na javnu scenu događa se tijekom 20.stoljeća, u razdoblju između dva rata, a vrhunac doživljava za vrijeme Drugog svjetskog rata, te u poslijeratnim godinama. Ovim radom prikazuje se položaj žena unutar društva, njihova ulogu, te na koji je način društvo gledalo i doživljavalo žene u to doba. Prikazuje se na koji je način režim od razdoblja nove ustaške države utjecao na emancipaciju žena u svim javnim sferama, te na koji im je način omogućio određen stupanj samostalnosti i neovisnosti. Njihovo sudjelovanje u ratu stvorilo je temelje za daljnju emancipaciju koju postupno stječu u poslijeratnim godinama. Emancipacija žena u sve sfere javnog djelovanja, te borba za ravnopravnost započinje u „zlatnim godinama“ Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Utjecaj Sjedinjenih Američkih Država tijekom 60-ih godina omogućio je prodor noviteta na prostor poslijeratne Jugoslavije. Noviteti se nisu očitovali samo u materijalnom smislu, već su obuhvaćali nove oblike ponašanja i mišljenja. Stoga se dio rada bavi upravo prodorom novih ideja i mišljenja na prostor države SFRJ i načinom na koji je novo društvo utjecalo na promjenu uloge žene u društvu, te na njezinu sveobuhvatnu emancipaciju i borbu za ravnopravnost.

Istraživački cilj rada je interpretirati i prikazati privatnu i javnu društvenu sferu žena na prostoru današnje Hrvatske od 1941. do 1989.g. Tadašnje društvo pod utjecajem Zapada postupno mijenja stavove o ženama, o njihovim pravima i mogućnostima, a što je vidljivo u tadašnjim medijima. Primarni izvori, zakoni, zakonske odredbe i naredbe, iz perioda Nezavisne Države Hrvatske, te ustavi Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, prikazuju odnos državnih vlasti prema ženskom rodu. Analizom periodičke građe, novina *Ustaškinja* te poslijeratnog časopisa *Svijet*, knjiga namijenjene ženskoj publici, *Knjiga za svaku ženu*, nastoji se prikazati što je društvo očekivalo od žene, čime se trebala baviti, kako se morala ponašati, u konačnici na koji je način društvo zamišljalo „idealnu ženu“. Prikazuje se na koji su način časopisi i knjige namijenjene ženskom rodu manipulirale njima i njihovim ponašanjem, te na koji način su i dalje veličali tradicionalan patrijarhalan poredak pod krinkom uvođenja noviteta sa Zapada. Kronološki se prikazuje mijenjanje percepcije društva o tome što je žena i koja je njezina uloga, no ujedno se jasno

prikazuje njegovanje tradicionalnih obrazaca ponašanja koji su bili prisutni u društvu dugi niz godina. U potkrepljivanju svojih teza, da su žene sredinom 20.stoljeća doživjele transformaciju i ekspanziju svojih uloga, od kućanice i domaćice do radnice i potrošačice, te da su stekle određenu samostalnost i neovisnost, korišteni su radovi socijalističkih povjesničara, te dosad objavljena znanstvena literatura; znanstveni radovi, akademski i internetski članci koji su se bavili navedenom temom.

U radu ograničenog formata nije bilo moguće prikazati sve aspekte ženskog života, stoga se u prvom dijelu rada analiziraju zakonodavni i ustavnopravni akti koji su definirali položaj žene u društvu, njezina prava i mogućnosti. Interpretira se privatni i javni život žena u razdoblju Drugog svjetskog rata, unutar Nezavisne Države Hrvatske, gdje se prikazuje sustavna emancipacija žena u javnu sferu, te njezini počeci u ostvarivanju samostalnosti i neovisnosti. Drugi dio rada posvećen je javnoj i privatnoj sferi žena u državi SFRJ, na području današnje Hrvatske, u kojem se analizira participacija žena u politici, njihovo zapošljavanje i ulazak na tržište rada, njihova uloga potrošačice, migracije žena, zdravstvena zaštita, položaj žena u domaćinstvu, utjecaj braka i obitelji na svakodnevni život žene, te slika žene u medijima. Zadnje poglavlje kratko se osvrće na buđenje feminističkog pokreta u poslijeratnoj Jugoslaviji, a na prostoru današnje Hrvatske, te se spominju glavni događaji i akteri u toj sferi djelovanja.

2. Zakonodavni i ustavnopravni položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji

Položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj definiran je zbornikom zakona i naredba NDH pod nazivom „Zakoni, zakonske odredbe i naredbe“¹, koji počinju stupati na snagu nedugo nakon proglašenja NDH, 27. travnja 1941.g., te se oni nadopunjuju i izmjenjuju svakog mjeseca sve do kraja 1944.g. Zakoni doneseni u zbornicima dotiču se raznih tema, a među njima su zastupljene pojedine odredbe koje se tiču ženske populacije. Manji broj odredbi vezan je uz ženski spol, no one koje su donesene, jasno prikazuju koja je bila poželjna uloga žene u društvu, te kakva je prava kao takva imala.

Na prijedlog ministra pravosuđa i ministra zdravstva 1941 .g. propisana je „Zakonska odredba o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće“² Zakonska odredba vezana je uz kazneni zakon, gdje se propisuje kazna zatvora od 5 do 10 godina ukoliko žena sama počini abortus. Ukoliko na zahtjev trudnice bilo tko joj pristane pomoći učiniti abortus bit će kažnjen doživotnim zatvorom. Trudnica može prekinuti trudnoću jedino uz odobrenje medicinskog osoblja.³ Medicinsko osoblje procjenjuje zdravstveno stanje trudnice, te podnosi detaljan izvještaj u kojemu navodi razloge prekida trudnoće. U članku 2 Zakonska odredba o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće navodi se „...*napose treba navesti i obrazložiti, kakove opasnosti postoje za zdravlje i život trudnice od bolesti ili anomalije, ako se trudnoća ne prekine, kao i točno obrazloženje, zašto se ta opasnost ne može otkloniti nikakvim drugim načinom liječenja*...“⁴ Iz zakona je vidljivo da žena nema pravo odlučivati o vlastitoj sudbini i vlastitom zdravlju, već je to „u rukama“ drugih, najčešće muških medicinara.

Koliko je nova država vodila računa o opismenjavanju stanovništva svjedoči nam nekolicina zakona koji imaju za cilj opismeniti stanovništvo, koje će moći doprinijeti stvaranju novog ustaškog društva. Iz tog razloga dolazi do osnivanja novih škola, ne samo u urbanim sredinama, već u ruralnim mjestima gdje je ono bilo potrebnije. Kako se vodilo računa o obrazovanju muške djece, tako je vrijedilo i za žensku djecu. „Zakonska odredba o pomoćnim pučkim školama“ iz 1941.g., navodi upisivanje sve muške i ženske sposobne djece od navršene 8. do

¹ Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Knjiga II., Knjiga IV., Knjiga V., Knjiga XXVII., Knjiga XXXVI., Knjiga XLI., Knjiga XLII., Zagreb., 1941-44.

² Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Proglašene od 27. svibnja do 30. lipnja 1941., Knjiga II. (svezak 11.-20.), Zagreb., str. 153.

³ Ibid., str. 154.

⁴ Ibid., str. 155.

14. godine u pučku školu.⁵ Ujedno je donesena „Zakonska odredba o stručnim kućanskim školama“, koje su postojale kao državne, poludržavne i privatne škole.⁶ Zadatak stručnih kućanskih škola bio je dati uz opću naobrazbu i stručnu naobrazbu, koja bi žensku djecu osposobilo za rad u domaćinstvu. Tako je u 2. članku navedeno „...*stručnim kućanskim školama je zadatak, da uz obću naobrazbu daju polaznicima stručnu, naukovnu i radnu spremu, i da ih osposobe za samostalan rad u svim granama kućanske struke...*“.⁷ Na temelju 9. zakonske odredbe o stručnim kućanskim školama od 20. kolovoza 1941.g., propisana je „Naredba o ustrojstvu i djelokrugu stručnih kućanskih škola“.⁸ Prema općoj odredbi, zadatak stručnih kućanskih škola je dati polaznicama opću i strukovnu naobrazbu, kako bi ih se osposobilo za samostalan rad u svim granama kućanske struke i koje bi iste mogle primijeniti u vlastitom kućanstvu.⁹ Stručne kućanske škole dijele se u 3 kategorije; stručne učiteljske kućanske škole čiji je zadatak izjašnjen u 2. članku zakona „...*osposobiti učiteljice kućanstva za službu u kućanskim školama i tečajevima svih smjerova i za samostalna zanimanja u kućanskoj struci...*“¹⁰, potom stručne škole za domaćice kojima je zadatak poučavati učenice kućanskim poslovima kako bi mogle voditi vlastito kućanstvo¹¹, te naposljetku stručne ženske svratištarske škole. Vidljivo je da je cilj obrazovanja bio pripremiti djevojke, žene za vođenje kućanstva, odnosno da budu dobre domaćice. Zakoni naglašavaju njezinu ulogu domaćice i kućanice, te se žene kao takve stavljaju da djeluju isključivo u privatnoj domeni vlastitog doma.

1943.g. donesen je „Poslovník Ministarstva unutarnjih poslova od 24. studenoga 1942. broj 20.245-1942 o državnim domovima i zavodima za odgoj djece i mladeži Nezavisne Države Hrvatske“, u kojem su opisani glavni zadaci dječjih domova, te zadaci osoblja koje je ondje zaposleno. Među zaposlenicima dominiraju muškarci, koji se zapošljavaju na „muškim“ radnim mjestima, dok su radna mjesta namijenjena ženama svedena na minimum. Radno mjesto namijenjeno ženama u dječjem domu jest mjesto domaćice, koja vodi domaće dnevne poslove.¹² U članku 17, istog Poslovnika navodi se detaljan opis posla domaćice „...*da se brine o održavanju potrebnog reda i čistoće, da hrana bude dobro pripremljena i u pravo vrijeme*

⁵ Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Proglašene od 1. do 21. kolovoza 1941., Knjiga IV. (svezak 31.-41), Zagreb, str. 233.

⁶ Ibid., str. 293.

⁷ Ibid.

⁸ Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Proglašenje od 22. kolovoza do 10. rujna 1941., Knjiga V. (svezak 41.-50), Zagreb, str. 56.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Proglašene od 23. prosinca 1942. do 1. veljače 1943., Knjiga XXVII. (svezak 261.-270.), Zagreb, str. 263.

izdana, da blagavaonica, kuhinja i priručna smočnica budu snabdjevene svim odgovarajućim potrebama, da priprema zimnicu i da se brine oko čuvanja zimnice, da se brine za čistoću, za odjeću, rublje i obuću pitomaca, te da je na vrijeme mienja, krpa i novim zamjenjuje, da upravlja skladištima, da nadzire pranje rublja, da vodi nadzor nad pomoćnim i podvornim osobljem, te da vrši sve poslove, koji spadaju po svojoj naravi u djelokrug kuhinje...“.¹³ Sredinom 1943.g. donesena je „Zakonska odredba o gospodarskom prosvjećivanju“, u kojem se navodi da je zadatak poboljšati duhovni i materijalni život seljaka putem različitih tečajeva i škola.¹⁴ U zakonu se navodi zadatak „Gospodarsko-kućanskog tečaja“, a to jest „...zadatak ovih tečajeva je da seljačke domaćice upodpune svoje znanje o naprednom i urednom vođenju kućanstva i sitnih grana gospodarstva, a mogu ih polaziti seljačke žene i seljačke djevojke, starije od 15 godina života....“.¹⁵ Nadalje zakon navodi kako „Gospodarsko-kućanske škole“ mogu polaziti u prvom redu kćeri seljaka, te kako je njihov zadatak „...da učenice na temelju suvremene gospodarske nauke upodpune znanje u valjanom i razumnom vođenju kućanstva i u naprednom seljačkom gospodarenju...“.¹⁶ Pred kraj zakonika navodi se podatak koji nam ukazuje da su upravo učiteljice bile te koje su držale nastavu u gospodarsko – kućanskim školama. Učiteljice su u tim školama bile uzori polaznicama škole, te su kao takve mogle ostaviti veći utjecaj na učenice. Učiteljice koje su predavale u gospodarsko – kućanskim školama imale su titulu „učiteljica gospodarsko-kućanskih škola“.¹⁷ Početkom 1944.g. izdana je „Zakonska odredba o prestanku državne službe stručnim i obrtnim učiteljicama krojačke, kućanske i svratištarske struke na ženskim stručnim i stručnim kućanskim školama u slučaju udaje“, u kojoj je navedeno kako učiteljicama prestaje radni odnos u trenutku njezine udaje.¹⁸ Žena koja želi imati obitelj i ujedno biti u radnom odnosu nema te mogućnosti. Ona može birati između karijere i obitelji, te je zbog toga u neravnopravnom položaju s muškarcem kojima je to omogućeno. Ženama je bilo teže zaposliti se na javnim radnim mjestima, što svjedoči činjenica da su za pojedina zvanja trebale imati više radnog iskustva od muškarca. Ta činjenica je jasno iskazana u „Zakonskoj odredbi o promjenama i nadopunama zakona o ženskim zanatskim i ženskim stručnim učiteljskim školama od 31. ožujka 1932. broj I. 9856-0-1932.“. U 2. članku zakonika navodi se

¹³ Ibid., str. 263, 264.

¹⁴ Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Proglašene od 1. kolovoza do 3. rujna 1943., Knjiga XXXVI. (svezak 351.-360.), Zagreb, str. 106.

¹⁵ Ibid., str. 107.

¹⁶ Ibid., str. 118.

¹⁷ Ibid., str. 127.

¹⁸ Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Proglašene od 31. prosinca do 25. siječnja 1944., Knjiga XLI. (svezak 401.-410.), Zagreb, str. 225.

„...Upraviteljicom ženske stručne škole može postati samo predmetna ili stručna učiteljica, koja ima najmanje 10 godina nastavničke službe...“¹⁹

Zbornik Zakona NDH donosio je brojne zakone vezane uz žensku populaciju, no oni su se ticali njezine uloge kao domaćice i učiteljice. Žene nisu mogle imati obitelj i ujedno biti u radnom odnosu. Žene nisu imale osobna ljudska prava, što je vidljivo u trenutku donošenja odluke vezane uz prekid trudnoće, o čemu su odlučivali muškarci. Iz svega navedenog vidljivo je kako žene nisu bile u ravnopravnom odnosu s muškarcima, već su bile podređene. Njihova uloga vezana je uz kućanstvo, te se kroz kućanske poslove ona jedino mogla istaknuti. Konzervativna mišljenja i stavovi uspjeli su se nametnuti ženskoj populaciji i cijelom društvu kroz navedene zakonske odredbe.

Ustav je temeljni zakon svake države. U stvaranju ustavnog identiteta države ključan je trenutak kada pojedinci i društvene skupine ostvaruju status u političkoj zajednici.²⁰ U trajanju Druge Jugoslavije, od 1945.g. pa do 1989.g., država je izmijenila 3 ustava, koja su vrijedila na prostoru današnje Hrvatske. 1946.g. Federativna Narodna Republika Jugoslavija dobiva svoj prvi ustav, potom 1963.g. svoj drugi ustav kojom se Federativna Narodna Republika Jugoslavija preimenovala u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, te posljednji ustav iz 1974.g. Svi ustavi obuhvaćali su ljudska, građanska i politička prava. Ljudska prava su neotuđiva prava pojedinca bez obzira na spol, vjeru, rasu, etničku pripadnost, društveni položaj, političko i drugo uvjerenje. Nakon Drugog svjetskog rata počinju se značajnije štititi ljudska prava, te se ona podižu na međunarodnu razinu.²¹ Poslijeratna Jugoslavija bila je politički uređena po principu partijskog monopola, u kojemu je sva vlast bila u rukama komunističke stranke, dok su zakonodavni i pravni sustav bili sredstva za ostvarivanje socijalizma.²² Ono što je obilježje socijalističkog pravnog sustava je to što se potiskivao individualizam i liberalizam. Socijalizam je naglašavao važnost kolektiva, jednakost svih u društvu. U ovakvom uređenju se prioritet stavlja na prava zajednice, a ne na pojedinačna prava građana.

Stvaranjem Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1946.g., preuzeo se liberalno-demokratski model ustava. U 21. členu 5. glave Ustava FNRJ navodi se da su svi građani Federativne Narodne Republike Jugoslavije jednaki pred zakonom, da su ravnopravni bez

¹⁹ Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Proglašene od 7. ožujka do 31. ožujka 1944., Knjiga XLIII. (svezak 421.-430.), Zagreb, str. 3.

²⁰ Vedrana Baričević, Ustavi socijalističke Jugoslavije i država sljednica: kontinuitet ili diskontinuitet u koncepciji ustavnog identiteta, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2007., str. 204.

²¹ Josip Mihaljević, Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011., str. 27

²² Ibid.

obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest, te da se ne priznaju nikakve privilegije poput rođenja, položaja u društvu, imovinskog stanja i stupnja obrazovanja.²³ Ustav navodi ravnopravnost žena s muškarcima, što je navedeno u članu 24 „...*Žene su ravnopravne s muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društvenog – političkog života. Za jednaki rad žene imaju pravo na jednaku plaću kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu.*“²⁴

U tom segmentu Ustav nije doživio nikakve promjene sve do 1963.g., kada je uveden novi Ustav. Novi Ustav nije dirao ustavna određenja po pitanju prava i dužnosti građana, niti je poništavao odredbu iz glave 5. Ustava FNRJ iz 1946.²⁵ Svi su građani jednaki pred zakonom u pravima i dužnostima, bez obzira na spol, nacionalnost, rasu, vjeroispovijest, jezik, obrazovanje, društveni i kulturni položaj.²⁶ Ustav je odredio odnose u braku, odnose između roditelja i djece, o uzdržavanju i usvojenju.²⁷ U cijeloj zemlji žene i muškarci postaju ravnopravni u bračnim i obiteljskim odnosima, imaju jednaka prava i dužnosti prema vlastitoj djeci, te jednake mogućnosti rastave bračnog odnosa.²⁸

Trećim ustavom iz 1974.g., Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, država je koja je zasnovana na suverenosti naroda i na samoupravljanju proletarijata.²⁹ Njime je za doživotnog predsjednika postavljen Josip Broz Tito, kolektivno predsjedništvo SFRJ, te su jugoslavenske republike postale formalno suverene i dobile određene slobode, koje se uglavnom nisu ostvarivale zbog zastupljene represije u državi.³⁰ Ustavom je i dalje ostala na snazi jednakost svih građana, što se ističe u glavi 3, članu 154 u kojem je navedeno kako svaki čovjek ostvaruje vlastitu slobodu i prava ispunjavanjem dužnosti i odgovornosti prema ostalim građanima, te da je dužan poštivati prava i slobode drugih, koji su utvrđeni interesima socijalističke zajednice.³¹

Analiziranjem Ustava socijalističke Jugoslavije vidi se da su žene imale određene privilegije i prava po kojima se može reći da je država SFRJ bila čak naprednija od pojedinih zapadnoeuropskih zemalja. 1979.g. Jugoslavija je potpisala međunarodni zakonodavni akt

²³ Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946, Beograd: Službeni list FNRJ, str. 12.

²⁴ Ibid., str. 13.

²⁵ Josip Mihaljević, Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011., str. 36.

²⁶ Lana Končevski, Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989., Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 8.

²⁷ Vida Tomšič, Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije, Beograd, 1981., str. 127.

²⁸ Ibid.

²⁹ Lana Končevski, Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989., Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 9.

³⁰ Ibid.

³¹ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1974), Beograd: Radnička štampa, str. 99.

„Međunarodna povelja ženskih prava“, koja je definirala opće standarde rodne ravnopravnosti, te standarde u specifičnim rodnim područjima kao što su zapošljavanje, obrazovanje i nasilje nad ženama.³² Također je omogućila otklanjanje bilo kakve diskriminacije prema ženama na političkoj, društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj razini.³³

³² Lana Končevski, *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 10.

³³ Ibid.

3. Položaj i uloga žena pripadnica ustaškog režima na prostoru NDH

U ovom poglavlju iznosi se analiza literature i dostupnih časopisa kojima se utvrđuje uloga i položaj žene koje su bile pripadnice i pobornice ustaškog režima, u društvu, za vrijeme Drugog svjetskog rata na prostoru današnje Hrvatske, a unutar nekadašnje Nezavisne Države Hrvatske. Poglavlje je razdijeljeno na manje cjeline, kako bi se što detaljnije i jasnije mogla objasniti pojedina ženska uloga. Prikazuje se njihova uloga i položaj u obitelji, gdje se naglasak stavlja na njihovu ulogu majki. Daje se uvid u promjene koje su uslijedile tijekom ratnog perioda i na koji način su iste utjecale na žensko obrazovanje. Prikazuje se način na koji su se ideje ustaškog režima provodile u ženskom obrazovanju. Javni položaj žene u društvu prikazuje se kroz žensku participaciju u ratu, te kroz zastupljenost žena na političkoj sceni.

Položaj i uloga žena u društvu na prostoru Nezavisne Države Hrvatske nije se pretjerano razlikovao u odnosu na razdoblje prije izbijanja Drugog svjetskog rata. U periodu od 45 godina u društvu i dalje dominira snažan patrijarhalni sustav, u kojem je žena podređena muškarcu. Ona je i dalje smatrana slabijim spolom čime je evidentno da je položaj žene bio definiran rodnim odnosima i spolnom politikom. Njezina uloga u društvu ostala je tradicionalno-konzervativna, odnosno trebala je biti dobra domaćica, kućanica, supruga i majka. Na te uloge najviše se stavlja naglasak tijekom rata, što dokazuje činjenica da je obrazovanje koje se provodilo, imalo isključivo zadatak da od žena napravi dobre domaćice, brižne supruge i majke, koje će živjeti i odgajati vlastitu djecu u novom ustaškom duhu. Obrazovanje u višim školama i na fakultetima bilo je dostupnije ženama koje su pripadala bogatijim slojevima društva, te su se po završetku obrazovanja mogle jednostavnije i lakše zaposliti na javnim radnim mjestima. Jedan dio žena koji je završio više obrazovanje osnovale su ženske organizacije koje su se bavile emancipacijom žena, dok je drugi dio ušao u politiku. Svojim radom imale su veliki utjecaj na šire slojeve društva, osobito na žensku populaciju. Željele su potaknuti žene nižeg i višeg društvenog sloja da se bore za vlastita prava.

3.1. Žene odgajateljice

Ustaška ideologija bila je zasnovana na dekonstrukciji povijesti i tradicije.³⁴ No postojao je problem, a to jest da fašistički pokreti nisu bili tradicionalistički kao što su se prikazivali iz razloga što prošlost na koju su se pozivali nije postojala.³⁵ Te tradicije su bile idealizirane, a briga za ženu i njezino veličanje kao majke i čuvarice nacije bio je samo format za provođenje populacijske politike čiji je glavni cilj bio stvaranje čiste rase (nacije).³⁶ Fašistički režim vidio je ženu i njezino tijelo kao kuću, čiji je vlasnik muškarac, a u kojoj žena nema nikakvu slobodu izbora. Radikalna fašistička ideologija postaje oblik upravljanja ženskom seksualnošću kako bi se stvorila čista nacija.³⁷

Ustaška ideologija gledala je na žene kao na domaćice i majke, što se očituje u količini članaka posvećenim majčinstvu u časopisu *Ustaškinja*.³⁸ Časopis je imao ulogu propagirati idealnu sliku hrvatske žene, koja bi doprinijela stvaranju nove države, novog društva i novih ljudi.³⁹ Prema navođenju Ane Jelinić, koja se bavila analizom propagandnog časopisa *Ustaškinja*, žena je stvorena da bude dobra i odgovorna majka. U prvom broju časopisa *Ustaškinja* iznosi se uređivačka politika kojom se časopis deklarira kao glasilo „Ustaškog pokreta i društvenog preporoda“. Navedeno je da žena koja je pobornica ustaškog režima mora pomagati „Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta“, u širenju ustaških ideja kroz obrazovanje hrvatskih žena, kako bi žena razvila jasne i ispravne poglede na život i na svoju ulogu u društvu.⁴⁰ Časopis tumači ulogu žene i obitelji u NDH u skladu s ustaškom antifeminističkom propagandom, koja veliča Antu Pavelića, njegove govore i zakonske odredbe.⁴¹ Autorica je dio rada posvetila govorima Ante Pavelića upućenima ženama, u kojima izjavljuje da je ženska uloga odgajati sinove, pomagati vlastitoj braći i supružnicima u izgrađivanju i uređenju Nezavisne Države Hrvatske.⁴² Obitelj se u časopisu prikazuje kao temelj i budućnost svakog naroda, a tu ideju saznajemo iz članka „Žena u novoj hrvatskoj državi“ u kojoj se ističe kako je obitelj prva životna stanica u stvaranju naroda i države, te kako hrvatska žena-majka ima glavnu riječ u ostvarenju napretka

³⁴ Ana Jelinić, *Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 67.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Barbarda Šuvar, *Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 12

³⁹ Ana Jelinić, *Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 68.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., str. 77.

⁴² Ibid.

unutar preporođenog hrvatskog naroda. U nastavku naglašavaju važnost ideoloških uvjerenja majke, te ističu kako će takva uvjerenja imati i njezina cijela obitelj, a time i cijeli hrvatski narod, odnosno država.⁴³ Ustaška ideologija traži od hrvatskih majki da ožive „hrvatsku majku iz prošlosti“, a pritom joj se nameće i nova dužnost, čuvanje i izgradnja „hrvatstva“.⁴⁴ Žena bi trebala biti čuvarica ognjišta i čuvarica hrvatstva, a njezin poziv majke je uzvišen. O važnosti majčinskog poziva govori članak „*Majka čuvarica Hrvatstva*“, u kojemu je hrvatska majka okarakterizirana kao nositeljica i čuvarica nacionalnog blaga, uz čiju će pomoć Ane Pavelić podignuti „neoborive bedeme Hrvatstva“.⁴⁵ A. Jelinić u članku ističe kako je glavni zadatak ustaške žene prema navođenju časopisa rađanje sinova i kćeri, sinovi koji trebaju biti spremni žrtvovati se braneći domovinu, te kćeri koje je potrebno odgajati u duhu budućeg majčinstva spremnog na žrtve.⁴⁶ O važnosti obitelji i ulozi žene u njoj govori članak „Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti“ u kojem je navedeno da žena ima ulogu stvaranja novog hrvatskog naroda, budući da je ona „vrelo“ obitelji, „...*Budući da se iz porodica razvija narod, a na porodičnom životu gradi narodni, to je žena, kao iztočnik porodice, temelj naroda...*“.⁴⁷ U časopisu uloga majke često je prikazana svetom, što potvrđuje i članak „Važnost žene u izgrađivanju ustaške Hrvatske“ gdje je navedeno kako hrvatska majka obavlja svetu dužnost unutar vlastite obitelji, na način da odgaja djecu u hrvatskom duhu, pri čemu osvjetljava obraz sebi, svojoj obitelji i cijelom hrvatskom narodu.⁴⁸

Promoviranje majčinstva, najvažnije ženske uloge u društvu, dobiva novu dimenziju prilikom održavanja „Prvog Hrvatskog tjedna majke i djeteta“ u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 31. svibnja do 7. lipnja 1942.g.⁴⁹ Tjedan se održavao radi odavanja počasti majčinstvu. Ustaška ideologija uvidjela je važnost majčinstva, te se u jednom članku unutar časopisa opisuje hrvatska majka kao osoba koja odgaja, podiže na noge buduće naraštaje i stvara od njih nove hrvatske ljude, koja se pri tome ostvarenju često dobrovoljno žrtvuje.⁵⁰

Propagandu su provodile žene koje su prihvaćale ustaški režim, ali prema idejnim nacrtima koje su davali muškarci. Muškarci su bili ti koji su upravljali ženskom seksualnošću. Fašistički režim je na kraju tretirao žene kao objekte. U takvoj okolini žene su pasivno prihvaćale podređenost

⁴³ Ibid. 78.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Berbarđa Šuvar, Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 13,14.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ana Jelinić, Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 77.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

muškarcima, na način da su svodile vlastiti identitet na majčinstvo, te pristajući na „militantni“ patrijarhat koji ih čuva od njih samih.⁵¹

⁵¹ Ibid., str. 68.

3.2. Žene u obrazovanju

Sustav obrazovanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj smatrao se dosta siromašnim, a tek je mala skupina intelektualaca bila suočena s novim zadatkom ustaškog režima, a to je izgradnja narodne zajednice.⁵² Žene intelektualke, srednjoškolke, studentice i profesorice, uspostavom ustaškog režima 1941.g., našle su se pred novim dužnostima koje su odredile vlasti. „Nacionalistička konzervativna – katolička“ ideologizacija žena osnivala se dugi niz godina kroz vladanje patrijarhalnog sustava, koji je trebao reducirati ženu i njezinu ulogu na domenu kućanstva i majčinstva.⁵³ Kako bi se žene ograničilo na kućansku domenu, Mile Budak, ministar nastave, zahtijevao je 1941.g. uvođenje zakona protiv žena, kako bi i NDH pratila kurs ženske politike „nove Europe“.⁵⁴ Isticao je kako žena nije rođena da bude odvjetnik niti sudac, te kako bi se ženama suglasno tom mišljenju trebao zabraniti studij prava i medicine. Takve mjere imale su za svrhu smanjivanje ženske radne snage i muške nezaposlenosti, te ujedno vraćanje žene u privatnu domenu kućanstva.⁵⁵ Diskriminirajući zahtjevi ministra nastave samo su se djelomično ostvarili. Ustaše su preuzeli njemački zakon o duploj zaradi, što je podrazumijevalo da su udanim stručnim i obrtnim učiteljicama krojačke, kućanske i svratištarske struke na ženskim i stručnim kućanskim školama zabranili daljnje bavljenje poslom, dok su liječnice ostale na svojim poslovnim pozicijama.⁵⁶ Iako je ženama bio ograničen rad, Ante Pavelić uvidio je korist prisustva žena u ustaškom pokretu, stoga je propagirao njihovo studentsko usavršavanje. Prema navođenju Martine Bitunjac, koja se u svom radu bavila intelektualcima unutar ustaškog pokreta, Ante Pavelić je u govoru upućenom studenticama istaknuo kako je u stvaranju nove hrvatske povijesti zadužena nova generacija studenata koja ima zadatak preodgajanje političkih neistomišljenika.⁵⁷ Govorom je Pavelić nastojao stvoriti rivalstvo između muških i ženskih studenata te je očekivao od žena da šire propagandu jer su muški studenti morali služiti vojsku. Dužnost intelektualki prema državi bio je intelektualni rad, ali i majčinstvo. Književnica i profesorica dr. Zdenka Smrekar smatrala je da će žena pronaći dublji smisao života u ulozi majke.⁵⁸ Da se intelektualke posvećuju poslovima u kojima može socijalno djelovati, kao nastavnica u osnovnim i srednjim školama, kao liječnica i kao radnica na polju, većina žena u ustaškom pokretu se slagala s time. U članku

⁵² Martina Bitunjac, „Velike su naše dužnosti prema narodu“: Intelektualke u ženskoj lozi hrvatskog Ustaškog pokreta, Zagreb, 2012., str. 244.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid., str. 245.

⁵⁸ Ibid.

„Naša mati prema našoj novoj školi“, časopisa *Ustaškinja* saznajemo stav ustaške ideologije prema predškolskom odgoju djeteta. Autorica rada Ana Jelinić uviđa da se u časopisu navodi kako je predškolski odgoj djeteta ključan u oblikovanju hrvatskog građanina, jer se u toj dobi odgojem trebaju ukorijeniti čvrsti hrvatski temelji, koje niti jedna daljnja obrazovna institucija neće moći iskvariti.⁵⁹ Stav prema ženskim školama i obrazovanju žena, djevojaka, također je iznesen u članku „Naobrazba i odgoj ženske mladeži“ u kojem se navodi kako je uloga ženske srednje škole oblikovanje zdrave, duhovno razvijene i čvrste ženske mladeži, koje će biti sposobne izvršavati visoke narodne dužnosti, a pritom ih osposobiti za vođenje obiteljskog i društvenog života.⁶⁰

Dužnost intelektualke prema ustaškoj ideologiji bilo je majčinstvo i intelektualni rad. Žene koje su imale više obrazovanje mogle su i bilo je poželjno, da se zaposle na mjestima na kojima mogu socijalno djelovati. Bilo je poželjno da budu liječnice, profesorice u ženskim školama ili radnice u društvenoj skrbi.⁶¹ Znanje koje su intelektualke stekle u školama i na sveučilištima trebale su po ustaškom shvaćanju primijeniti u odgoju vlastite djece, jer se majčinstvo smatralo najvećim zadatkom svake „poštene hrvatske“ žene.⁶² Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske, žene koje su bile članice katoličko- nacionalnih i socijalno- kulturnih društva poput „Hrvatsko srce“, „Hrvatska majka“ i „Hrvatska žena“ aktivno su radile za kulturne, humanitarne i socijalne svrhe u sklopu državnih inicijativa.⁶³ Za ostvarenje političkih ciljeva Ante Pavelić postepeno ukida sve političko- društvene organizacije, ujedinjuje ih i priključuje ih u ustaški pokret. Pripadnice bivših društava izrazile su vjernost Anti Paveliću, no nisu imale toliki utjecaj u društvu kao što su imale prije osnivanja NDH. Uglavnom su se na vodećim pozicijama u ženskim ustaškim organizacijama postavljale žene čvrstog nacionalističkog i katoličkog uvjerenja.⁶⁴ Rad za hrvatski narod obuhvaćao je djelovanje na humanitarnom i socijalnom polju. U propagandi i praksi posebna pozornost bila je usmjerena na hrvatske majke i djecu. *Ustašice* su bile odgovorne za mobilizaciju svih žena u ustaški pokret putem propagande, a njihov ideološki rad obuhvaćao je organizaciju političkih tečajeva. Sve su članice ustaškog pokreta prema „Propisniku o zadaći, ustrojstvu, radu i smjernicama “Ustaše” Hrvatskog

⁵⁹ Ana Jelinić, *Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 68.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Bernarda Šuvar, *Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2017., str. 23.

⁶² Ibid.

⁶³ Martina Bitunjac, „Velike su naše dužnosti prema narodu“: Intelektualke u ženskoj lozi hrvatskog Ustaškog pokreta, Zagreb, 2012., str. 245.

⁶⁴ Ibid.

oslobodilačkog pokreta“, te ustaškom ustavu i načelima imali zadatke da brane državu i osebnost hrvatskog naroda, da se bore da u državi vlada samo i isključivo hrvatski narod koji se trebao preporoditi na temelju ustaških načela, te da u narodu uzgajaju odanost i poslušnost poglavniku.⁶⁵

Odgoj žena i djevojaka u ustaškom duhu preuzele su organizacije „Ženska ustaška mladež“ i „Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta“.⁶⁶ Glavni zadatak organizacije „Ženska ustaška mladež“ bilo je okupljanje, ustrojstvo i odgoj čitave mladeži s naglaskom na to da država preuzima potpunu i sveobuhvatnu brigu oko odgoja narodnog podmlatka. Odgojem mladih trebalo je stvoriti nove ljude, stvoriti novog muškarca i novu ženu.⁶⁷ Prva zapovjednica ženske Ustaške mladeži bila je Mira Dugački, čije se mišljenje o ustaškoj ideologiji namijenjenoj djevojkama nalazi u časopisu *Ustaškinja*, a koju je analizirala Ana Jelinić. Prema navođenju autorice, Mira Dugački iznosi kako hrvatska djevojka i žena mora biti svjesna kako su obitelj i dom njihovo kraljevstvo, mjesto kojim ona vlada, te kako je majčinstvo njezina prva i najvažnija dužnost od sviju.⁶⁸ „Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta“ je organizacija namijenjena za Hrvatice, „arijevke“ koje imaju napunjenu 21. godinu, a udanim ženama odnosno studenticama upis je bio dozvoljen i prije navršavanja tih godina.⁶⁹ Upravna zapovjednica „Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta“ bila je Irena Javor.⁷⁰

Na stranicama časopisa *Ustaškinja*, vodeće članice poput Irene Javor, Vlaste Arnold, Zdenke Žanko, Olge Ostermann i Đurđice Vitković, pokušale su prenijeti čitateljicama te zahtjeve kroz svoje priloge.⁷¹ Objavljivale su zakonske odredbe vezane uz žene, govore Ante Pavelića upućene ženama koji su se ticali njezine uloge žene, majke i supruge u NDH. Zdenka Smrekar bila je jedna od najuglednijih intelektualki u Jugoslaviji. Bila je ravnateljica Ženske realne gimnazije u Zagrebu, ali je ujedno djelovala i kao književnica, pjesnikinja i urednica časopisa *Ženski svijet*, *Žene danas* i *Naše žene*.⁷² Časopisom *Naše žene*, koji je izlazio između 1935. i 1938.g. promovirala je i favorizirala tradicionalnu sliku žene. 1941.g. imenovana je predstojnicom za žensko školstvo u Ministarstvu bogoštovlja i nastave, u čijoj funkciji je osnovala brojne škole za ustaške dužnosnice.⁷³ Jedna od najvažnijih žena u Nezavisnoj Državi

⁶⁵ Ibid., str. 250.

⁶⁶ Ana Jelinić, *Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 75.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Martina Bitunjac, „Velike su naše dužnosti prema narodu“: Intelektualke u ženskoj lozi hrvatskog Ustaškog pokreta, Zagreb, 2012., str. 248.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

Hrvatskoj bila je svakako Marija Pavelić, supruga Ante Pavelića. Ona je bila ta koja je donosila odluke o smjenama i imenovanjima ustaških dužnosnika.⁷⁴ Vodila je ustaški dječjački zavod u kojem su se odgajali budući dužnosnici NDH, a uz pomoć osobnih špijunki iz ženske ustaške organizacije, među kojima je bila i Irena Javor, vodila je nadzor nad zagrebačkim građanskim društvom.⁷⁵

⁷⁴ Ana Jelinić, Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 76.

⁷⁵ Ibid.

3.3. Žene u Drugom svjetskom ratu na prostoru NDH

Početak 20. st. žene su još uvijek bile u podređenom položaju u odnosu na muškarce. Vladao je patrijarhalni sustav u kojem je muškarac bio taj koji je dominirao u političkom, društvenom i gospodarskom životu. Žene su bile izolirane, svedene da djeluju u privatnoj, kućnoj domeni. Početkom Drugog svjetskog rata, osnivanjem Nezavisne države Hrvatske, ta se situacija mijenja. Ustaška ideologija nastojala je vratiti ženu u njezinu privatnu domenu – u kuću – prirodni habitat, no taj zadatak nije bio jednostavan. Rat je uzrokovao nedostatak radne snage, te se od žena očekivalo da zauzmu mjesta muškaraca, stoga počinju raditi poslove koji su se inače smatrali „muškima“.⁷⁶ Ideologija razvijena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tijekom rata vodila se načelom da je žena uz svog muškarca koji je borac i sama ona borac. Ona ne postaje borac oružjem i snagom, već duhom, snagom svoje volje, predanošću i požrtvovnošću.⁷⁷ U odlomku „Žena uz borca“ časopisa *Ustaškinja* jasno se prikazuje ženska uloga u ratu. Autorica analiziranjem iznosi kako je u časopisu navedeno da žena sudjelovanjem u ratu ne postaje grubi ratnik, te da ne gubi svoju nježnost, već učvršćuje svoju ulogu hrvatske žene i majke. Ona na jednaki način doprinosi djelovanjem iz vlastitog doma, kao i muškarac djelovanjem na bojištu.⁷⁸ U časopisu su ujedno pod člancima „Žena uz borca“ prikazane slikovne upute za izradu odjevnih predmeta za vojničke svrhe, poput kratkih pletenih čarapa, štitnika za glavu, papuče i sl. Žene koje su bile aktivni članovi ustaškog pokreta, studentice i pripadnice „Ženske Ustaške mladeži“ trebale su se uključiti i u neplaćeni, volonterski rad na selu, u tvornicama, bolnicama i humanitarnim akcijama.⁷⁹ Žene su se također zapošljavale kao medicinske sestre u vojnim bolnicama i na administrativnim mjestima „Ustaške nadzorne službe“.⁸⁰ Pojedine žene su se istaknule i kao pilotkinje, primjerice Katarina Kulenović – Matanović. U siječnju 1944. g. Ante Pavelić osnovao je „Pomoćnu žensku službu poglavnikovih Tjelesnih sdrugova“. To je bila organizacija u kojoj su žene radile kao službenice u vojnim uredima.⁸¹ Zapovjednica „Pomoćne ženske službe“ bila je Nada Miškulin. Također je dio žena koje su podržavale ustašku ideologiju radio i u sabirnim logorima kao čuvarice, koje su provodile zločine protiv čovječnosti.⁸² Ratne

⁷⁶ Ana Jelinić, *Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 82.

⁷⁷ Bernarda Šuvar, *Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 25.

⁷⁸ Uredništvo, „Žena uz borca“, *Ustaškinja*, god. 1., br. 6., str. 3.

⁷⁹ Bernarda Šuvar, *Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 25.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid., str. 26.

⁸² Ibid.

zločinke bile su dužnosnice u logorima Jasenovac, a sudjelovale su u mučenju i ubijanju žena, djece i muškaraca.⁸³ Među najzapamćenijim ženama ustaškog režima ističe se Maja Budžon, koja je svojom brutalnom ophođenju prema zatvorenicima bila jednaka muškarcima.⁸⁴ Rat je dijelu žena omogućio da dobiju novu dušu i odoru, te da se maknu s ognjišta.⁸⁵

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ana Jelinić, Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018., str. 83.

3.4. Politički položaj žena u NDH

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske žene su dobile mogućnost djelovanja i u političkoj sferi. Njihova se politička uloga prije svega temeljila na tisku, odnosno na pisanju i objavljivanju propagandnih članaka vezanih uz ustašku ideologiju, na njegovo promoviranje, te na pisanje članaka o tome koja je poželjna ženska uloga unutar društva. Žene na vodećim pozicijama bile su zapovjednice organizacija „Ženska ustaška mladež“ i „Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta“.⁸⁶ Zapovjednica organizacije „Ženska ustaška mladež“ bila je Mira Vrljićak – Dugački, a kasnije njezina nasljednica Dolores Bracanović.⁸⁷ Na čelu „Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta“ bila je već spomenuta Irena Javor. Zadaci zapovjednica organizacija bila je mobilizacija i organizacija djevojaka i žena u ustaškom pokretu i već navedeno širenje propagande putem tiska.⁸⁸ Žena koja je imala najviše političkog utjecaja unutar države bila je svakako supruga poglavnika Ante Pavelića, Marija Pavelić, koja je na „nevidljiv“ način podupirala svog supruga. Imala je ovlasti da odlučuje o tome koji se ustaški dužnosnici trebaju smijeniti, vodila je ustaški dječjački zavod u kojem su se mladići odgajali za buduće dužnosnike NDH, te je vodila nadzor nad zagrebačkim građanskim društvom uz pomoć osobnih špijunki.⁸⁹ Sljedeća važna politička djelatnica bila je Irena Javor, koja je prije političke djelatnosti bila je profesorica u srednjoj školi.⁹⁰ Zdenka Smrekar bila je jedna od najuglednijih intelektualki u Jugoslaviji. Iako je bila ravnateljica Ženske realne gimnazije u Zagrebu, djelovala je i kao književnica, pjesnikinja i urednica časopisa *Ženski svijet*, *Žene danas* i *Naše žene*.⁹¹ Časopisom *Naše žene*, koji je izlazio između 1935. i 1938.g. promovirala je i favorizirala tradicionalnu sliku žene. 1941.g. imenovana je predstojnicom za žensko školstvo u Ministarstvu bogoštovlja i nastave, u čijoj funkciji je osnovala brojne škole za ustaške dužnosnice.⁹²

⁸⁶Bernarda Šuvar, Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 30.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

4. Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi na prostoru NDH

Okupacijom Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941.g. započinje žensko uključivanje u široki narodni front. Diljem zemlje osnivane su razne organizacije žena, čiji su svi ciljevi bili isti, a to je oslobađanje zemlje od okupatora i borba za ravnopravni položaj žena u društvu.⁹³ Žene su se masovno priključivale Narodnooslobodilačkom pokretu kao borkinje, političke rukovotkinje, liječnice, bolničarke, a naročito kao aktivne sudionice u zaleđu fronta.⁹⁴ Neposredno nakon prvih okupacija dolazi do osnivanja odbora aktivistkinja Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a), koje su vodile brigu o prikupljanju hrane, odjeće, obuće i sanitetskih materijala. Vodile su brigu o ranjenicima, djeci i iznemoglim ljudima, djelovale su u mobilizaciji bolničarki u sanitetske službe, održavale su kurirske veze i sl.⁹⁵ Ti su se odbori tijekom ljeta i jeseni 1941.g. počeli nazivati odborima antifašističkog fronta žena, te su bili međusobno organizacijski povezani.⁹⁶ Na područjima Hrvatske na kojima je bilo najviše ustanaka, organizirali su se seoski i općinski odbori okruga Antifašističke Fronte Žena (AFŽ). Detaljni ciljevi AFŽ-a objasnili su se u dokumentu pod nazivom Okružnica broj 4, kojeg je izdao Centralni komitet Komunističke Partije Jugoslavije 6. prosinca 1941. g.⁹⁷ U Okružnici se navodi kako je Antifašistička fronta žena osnovana s ciljem pokretanja i povezivanja širih slojeva žena i njihovog pristupanja u Narodnooslobodilačku borbu.⁹⁸ Navedeno je kako bi se u organizaciju trebale obuhvatiti žene iz svih slojeva društva, bez obzira na njihovo političko, nacionalno i vjersko opredjeljenje.⁹⁹ Ujedno je i detaljno razrađena organizacijska struktura AFŽ-a, pri čemu se na čelu nalazi antifašistički odbori žena za Hrvatsku koji je ujedno bio i rukovodeći organ. U pojedinim pokrajinama, osnivaju se antifašistički odbori žena za tu pokrajinu koji su podčinjeni antifašističkom odboru žena za Hrvatsku.¹⁰⁰ Na svom području rukovode radom svih mjesnih antifašističkih odbora koji se osnivaju u svim gradovima, kotarima i selima. U velikim gradovima se osnivaju antifašistički odbori žena (AOŽ) radi lakšeg okupljanja i aktiviziranja žena. Tako su osnovane AOŽ radnica, AOŽ domaćica i AOŽ

⁹³Saša Ščapec, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2013., str. 20.

⁹⁴ Ibid., str. 21.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Lydia Sklevicky, „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945.,” Zagreb, 1984., str. 90.

⁹⁸ Laura Putak, *Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 7.

⁹⁹ Marija Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva*, Zagreb, 1955., str. 57.

¹⁰⁰ Ibid.

omladine.¹⁰¹ Predstavnice AFŽ-a ulaze u Narodnooslobodilačke odbore u svim mjestima na kojima postoje. U Okružnici su detaljno razrađeni zadaci same organizacije, kojih ima svega jedanaest, a neki od njih su da se žene iz svih slojeva društva trebaju angažirati i pristupiti narodnooslobodilačkoj borbi, da bi trebale pomagati partizanskim odredima, voditi i sudjelovati u promicanju antifašističke propagande, da bi trebale sudjelovati u uništavanju svakog oblika fašizma i ostalo.¹⁰² AFŽ je omogućavala ženama, koje su kulturno i politički kaskale u odnosu na muškarce, da se osamostale i da uspješno rješavaju pitanja iz političkog života.¹⁰³ Do formiranja AFŽ-a dolazi 6. prosinca 1942.g., kada je održana Prva Zemaljska konferencija AFŽ-a Jugoslavije. Na samoj konferenciji Josip Broz Tito je održao govor u kojem je istaknuo kako žene imaju vrlo važnu ulogu u Narodnooslobodilačkoj borbi, te kako su se do tada iskazane kao narodne heroine.¹⁰⁴ Na taj način su se pozvale sve žene da se pridruže organizaciji i da se bore za slobodu i vlastitu ravnopravnost. Na konferenciji je izabran i Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske, koji se sastojao od 29 članica. Za predsjednicu odbora izabrana je Maca Gržetić.¹⁰⁵ Žene su se do tada našle u njima nepoznatim ulogama. Omogućeno im je političko djelovanje u kojemu njihov glas može donijeti promjenu. Ukinuta je politička zapostavljenost, te žene sudjeluju u svim segmentima Narodnooslobodilačke borbe.¹⁰⁶ Daju doprinos na brojne načine, kao bolničarke, organizirale su opskrbu hranom i odjećom, radile su u informativnoj i kurirskoj službi i sl.¹⁰⁷ Antifašistička fronta žena radila je na razvijanju budnosti i aktivnosti u svim političkim zbivanjima. Željela je pojačati kulturno- prosvjetni rad kako bi se smanjila nepismenost, organizirali su se politički tečajevi, razna predavanja o zdravstvu, te se redovito radilo da tisak bude aktivan, kako bi se svi zadaci i ciljevi AFŽ-a mogli ispuniti.¹⁰⁸ Žene su sudjelovale u svim segmentima Narodnooslobodilačke borbe, koja je kao takva postala „općenarodna“.¹⁰⁹

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Laura Putak, *Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko- bilogorske županije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 8.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Laura Putak, *Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko- bilogorske županije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 10.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Dušanka Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 135.

4.1. Vojna, politička i kulturna uloga žena u Narodnooslobodilačkom pokretu

Žene su se u Narodnooslobodilačkoj borbi najviše istaknule kao dobrovoljke odlaskom na front. U Hrvatskoj nije postojao odred ili brigada u kojem nije bilo žena.¹¹⁰ Tijekom 1942.g. počinju se organizirati ženske partizanske čete, koje su uglavnom punile omladinke. Prva ženska četa formirana je u Trnavcu, u Lici, 25. kolovoza 1942.g.¹¹¹ Prilikom sastavljanja čete u Trnavcu skupilo se 700 žena, a njih 74 je bilo uvršteno u četu. Prije nego su ušle u četu morale su proći prve tretmane, šišanje kose i oblačenje u muške vojne uniforme, kako bi pokazale svoju ustrajnost da se priključe partizanskim jedinicama.¹¹² Kako je bio veliki odaziv žena prilikom formiranja prve čete, u Lici su između 10. rujna i 15. listopada 1942.g. formirane još četiri ženske čete. Svaka žena, djevojka, prije nego li je otišla u partizanke, trebala je svladati zapreke neprijatelja, ali i otpor i predrasude u svojim obiteljima.¹¹³ Dolaskom u diviziju, žena se trebala dodatno dokazati muškim suborcima. Da bi se što veći broj žena uključio u borbu, Centralni odbor AFŽ-a Jugoslavije izdao je letak pod nazivom „Ženama Jugoslavije“ u kojemu su sve žene Jugoslavije pozvane na borbu protiv okupatora. Kako se ustanak razvijao tako se broj žena povećavao. Podaci koji to potvrđuju govore kako je 1941.g. u NOV-i bilo samo dvadesetak žena, 1942.g. 479, 1943.g. njih 4211, a 1944.g. oko 6610 žena.¹¹⁴

Osim što su žene djelovale kao borkinje u ratu u sastavu partizanskih odreda, bilo je žena koje su doprinijele u borbi djelovanjem u sanitetskim službama gdje su radile kao bolničarke.¹¹⁵ One su postajale bolničarke iz jednostavnog razloga, muškarci nisu željeli biti bolničari. Smatrali su da je to za njih manje vrijedan položaj u odnosu na položaj boraca u brigadi.¹¹⁶ Dolaskom većeg broja djevojaka sa sela, sanitetska služba je dobila kvalitetne bolničarke, a doktor Grujica Žarković Štef, prvi doktor i organizator sanitetske službe u Slavoniji, uvidio je važnost bolničarki.¹¹⁷ On je sam predložio da se na mjesto bolničarki zaposle žene koje se dobrovoljno jave, te je ujedno smatrao kako žene mogu vršiti tu dužnost i kako mogu razbiti podcjenjivačke stavove koji su vladali među borcima, što je istaknuo pismenim putem u izvještaju Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske 21. prosinca 1942.g.¹¹⁸ Kako se radilo o ženama volonterkama,

¹¹⁰ Bernarda Šuvar, Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 34.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid., str. 35.

¹¹⁴ Ibid., str. 36.

¹¹⁵ Ibid., str. 49.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Jovan Kokot, Iz borbenog puta 12. slavonske proleterske udarne brigade, Zagreb, 1986., str. 71.

većina njih nije imalo adekvatno medicinsko znanje, stoga se po brigadama organizirala stručna nastava s bolničarima, koja je učila nove polaznice o načinu pružanju prve pomoći, o načinu zaustavljanja krvarenja, o metodama i mogućnostima imobilizacije kostiju.¹¹⁹ Nisu sve žene odlazile na tečajeve, već su se birale one koje su se istaknule većim znanjem, stručnim iskustvom, hrabrošću i humanošću. Tijekom 1943. i 1944.g. održavali su se tečajevi za bolničare i higijeničare koje su uglavnom pohađale žene omladinke.¹²⁰ Kako je vrijeme odmicalo tako su ti tečajevi ubrzo prerasli u zdravstvene škole, koje su putem tečajeva trebale odgajati bolničare za vojsku, za vođenje vojno partizanskih ambulancata, za rad u dječjim domovima, te za rad u civilnim ambulancama.¹²¹

Tijekom rata velik broj muškaraca odlazi na bojišta i ostavljaju svojim ženama da vode brigu o domaćinstvu i svim stvarima o kojima su do tada oni vodili brigu. Žene se počinju zapošljavati na radnim mjestima koja su se smatrala „muškim“. Rat je omogućio ženama da prestanu biti izolirane od političkog i društvenog života, one počinju u njemu aktivno sudjelovati.¹²² Postaju bitan i sastavni dio antifašističke borbe. Politički su se žene najviše ostvarivale putem organizacije „Antifašistička fronta žena“ i sudjelovanjem u brojnim Narodnooslobodilačkim odborima.¹²³ Sudjelovanje u ratu, ženama je omogućilo rast njihovih građanskih i političkih prava. Na Trećem zasjedanju Zemaljskog Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske, koji je održan 8. i 9. svibnja 1944.g., donesena je „Deklaracija o osnovnim pravima naroda građana demokratske Hrvatske“, koja navodi da su svi građani Federalne države Hrvatske, jednaki i ravnopravni, bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest.¹²⁴ Žene su tom deklaracijom postale ravnopravne muškarcima, a što je podrazumijevalo da imaju i pravo glasa. Tom deklaracijom omogućeno im je da na jednak način sudjeluju o sudbini države u političkom smislu.

Žene Narodnooslobodilačke borbe u vrijeme Drugog svjetskog rata na prostoru Hrvatske doživljavaju renesansu. One osim u politici i u vojsci djeluju u kulturi i bave se kulturnim i prosvjetnim radom. Iz prosvjetnog i političkog plana rada AFŽ-a uviđa se kako politika i prosvjeta idu „ruku pod ruku“, odnosno da tamo gdje se politički radi, ujedno se djeluje

¹¹⁹ Ibid., str. 90.

¹²⁰ Dušanka Kovačević, *Borbeni put žena Jugoslavije*, Beograd, 1972., str. 128.

¹²¹ Bernarda Šušar, *Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, str. 50.

¹²² Laura Putak, *Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 6.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Hodimir Sirotković, *Državnopravno značenje odluka ZAVNOH-a za izgradnju državnosti Hrvatske u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1995., str. 512.

prosvijećeno i obrnuto.¹²⁵ Prosvjetni plan sastojao se od proširenja pismenosti, higijene, gospodarstva i kućanstva, te čitanja zabavnih i poučnih knjiga i članaka. Najvažniji rad prosvjete bilo je širenje pismenosti, odnosno pobrinuti se da one žene koje ne znaju pisati i čitati to nauče.¹²⁶ U prilog tome govori i članak iz časopisa *Žena u borbi* pod nazivom “Naše žene u borbi protiv nepismenosti“. Ukratko, u članku stoji kako nepismenost predstavlja najveći problem žena jer ju ona koči u stjecanju ravnopravnosti s muškarcima, što se direktno odnosi i na omladinu koja pored nepismenih majki neće moći brzo napredovati i razvijati se u kulturno-prosvjetnom pravcu.¹²⁷ Stoga su alfabetski tečajevi trebali postati osnova u čitavoj zemlji, kako bi se kulturno i prosvjetno utjecalo na žene. Osim alfabetskih tečajeva organizirali su se i daktilografski tečajevi što nam svjedoči i odlomak u časopisu *Žena u Borbi* koji navodi da je cilj daktilografskog kursa osposobiti djevojke da postanu dobre sekretarice i daktilografkinje u kratko vrijeme, koje će svojim zanatom pridonijeti izgrađivanju i oblikovanju buduće zemlje.¹²⁸ Brigu o dječjim domovima i dječjim obdaništima vodili su Narodnooslobodilački odbori, odnosno žene i ženske organizacije poput AFŽ-a.¹²⁹ Po pitanju kulturnog djelovanja žena, svakako se treba istaknuti njihova štamparska uloga. Komunistička partija je veliki dio vremena posvetila štampi jer je ona imala ključnu ulogu u političkom odgoju masa. Kako je postojao muški tisak, tako je postojao i ženski tisak. Antifašistkinje su i prije izbijanja rata izdavale časopise koji su bili namijenjeni da utječu na politički odgoj ženskih čitateljica. Tako je već 1936.g. izašao prvi antifašistički ženski list pod nazivom *Mlada žena* koji je izlazio u Zagrebu.¹³⁰ 1938.g. počinje izlaziti još jedan ženski časopis *Ženski svijet* u kojemu su članke pisale radne žene i čija je glavna tematika bila socijalna, kulturna i politička realnost u državi.¹³¹ Početkom rata i osnivanjem Narodnooslobodilačkog pokreta pojavljuju se prve novine, brošure i knjige. AFŽ je smatrao da će im trebati list koji bi povezivao žene i koji bi im pomagao u radu, učiti ih, obavještavati ih o aktualnom stanju u zemlji. Na tlu Hrvatske u periodu od ožujka 1942.g. pa do završetka rata izlazilo je 15 ženskih listova.¹³² Neki od značajnijih listova bili su *Udarnica*, *Glas žene*, *Antifašistkinja*, *Riječ žena* i sl. Svi ženski listovi koji su izlazili u to vrijeme imali su iste karakteristike, a to je da članci u njima nisu bili pisani od strane

¹²⁵ Laura Putak, *Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 54.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Marija Šoljan-Bakarić, *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga druga*, Zagreb, 1955., str. 15.

¹²⁹ Laura Putak, *Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 57.

¹³⁰ Ibid., str. 61.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

profesionalnih novinarki, već od strane žena koje su donekle bile pismene.¹³³ Namjera listova je bila da žene iz manjih sredina budu informirane o važnim događajima s fronta, a ujedno se želio propagirati i pozitivan primjer žena i boraca kako bi se podigao sveopće borbeni moral.¹³⁴

¹³³ Ibid., str. 62.

¹³⁴ Ibid.

5. Promjena percepcije žene u poslijeratnom razdoblju

Godine nakon Drugog svjetskog rata na prostoru poslijeratne Jugoslavije, mogu se opisati kao godine stvaranja novog društva unutar nove države, koje je prema riječima Josipa Broza Tita trebalo težiti demokraciji. Raskid Jugoslavije sa Sovjetskim savezom 1948.g., označio je prekretnicu u povijesti države. Odmicanje od Sovjetskog saveza omogućilo je Jugoslaviji da se sve više približi modernom Zapadu. Sjedinjene Američke Države imale su ključnu ulogu u transformaciji Jugoslavenskog društva. Amerika se nametala svijetu, pa tako i socijalističkoj Jugoslaviji, svojom idejom „američkog sna“.¹³⁵ „Američki način života“ nastojao se prikazati ostatku svijeta kao američka stvarnost.¹³⁶ Američki san kao san o boljem i sretnijem životu, postao je san koji se prezentirao društvu raznim propagandnim sredstvima.¹³⁷ Radio, televizija, tisak i marketing glavni su posrednici u širenju američke ideje. Time je rasla stereotipna slika Amerike, koja je kod jugoslavenskog društva budila pozitivne reakcije.¹³⁸ Amerikanizacija se nametnula kroz različite oblike popularne kulture, uglavnom filmove i časopise u kojima se prezentirala nova poželjna slika društva, kojoj je Jugoslavija težila.¹³⁹ Prateći trendove, socijalistička Jugoslavija preuzela je američke ideje i prezentirala ih kao poželjnim načinima života u različitim medijima. Amerikanizacija jugoslavenskog odnosno hrvatskog društva najviše se odvijala putem tiska i glazbenih sadržaja, a veliki utjecaj novih trendova bio je izražen upravo prema ženama. U ženskom obrazovanju veliki značaj imali su ženski časopisi, namijenjeni isključivo ženskoj populaciji, koji su omogućili kulturnu i opću naobrazbu. Dominantni ženski časopisi s kraja 1950-ih godina i tijekom 1960-ih godina bili su *Svijet* i *Praktična žena*. Časopis *Svijet* izlazio je na prostoru današnje Hrvatske, dok je časopis *Praktična žena* bio popularan ženski časopis na prostoru današnje Republike Srbije. Kulturna naobrazba dobiva novu dimenziju 1956.g. kada je pokrenuta prva jugoslavenska televizija.¹⁴⁰ Kultura potrošačkog društva svoje začetke datira u prvu polovicu 20. stoljeća, kada je u sjevernoameričkim i zapadnoeuropskim društvima došlo do promjene strategija marketinških, oglašivačkih industrija.¹⁴¹ Nakon završetka Drugog svjetskog rata, taj se fenomen pojavio i u

¹³⁵ Radina Vučetić, Koka-kola socijalizam, Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka, Beograd, 2012., str. 30.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Laura Putak, Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020., str. 62.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid.

državi SFRJ, čija su ciljana skupina bile upravo žene.¹⁴² Ovdje se prvenstveno fokusiralo na žene iz radničke klase, koje su postale novi potrošači i koje su imale priliku trošiti vlastito stečen novac. Otvaranjem granice prema ostalim europskim državama, u državi SFRJ, a najviše na prostor današnje Hrvatske počinju pristizati novi proizvodi, uređaji, koji prije nisu bili dostupni. Premda mnogi novi proizvodi još uvijek nisu bili dostupni tijekom 1960,70-ih godina, stanovništvo je počelo odlaziti u kupnju „preko granice“. Svako slobodno vrijeme koristilo se za nabavku, putem koje su se nastojale iskušati sve pogodnosti tog novog zapadnog života.¹⁴³ Pod utjecajem potrošačke groznice, žene najviše odlaze u prekograničnu nabavku.¹⁴⁴ U ekonomskom smislu SFRJ je stvorila uvjete kojim si je mogla priuštiti veću potrošnju i luksuzniji život nego dotada, zbog većih plaća, kraćeg radnog vremena i velikog stupnja zaposlenosti stanovništva.¹⁴⁵ Informacije o novim proizvodima bile su dostupnije zbog veće količine časopisa i novina koji su izvještavali o novitetima. Trendovi koji su ti časopisi nametali uglavnom su stizali iz Sjeverne Amerike i država Zapadne Europe.

Potreba za emancipacijom žena koja se pojavila tijekom 1950-ih godina, pojačala se tijekom 1960,70-ih godina ponajviše u glavnim središtima države, poput Zagreba, Beograda i Ljubljane. Vladanjem patrijarhalnog društvenog poretka postavilo je žene u podređen položaj, položaj hraniteljice i domaćice i kućanice u obitelji.¹⁴⁶ Žene su živjele dva života; jedan na poslu, a drugi u privatnoj obiteljskoj sferi. Dolaskom zapadnjačkih ideja, žena dobiva još jednu ulogu, ulogu potrošačice. Časopisi namijenjeni ženama prikazivali su „idealnu ženu“, koja balansira između radnice, domaćice i potrošačice.¹⁴⁷ Mogućnost zapošljavanja, djelomična financijska neovisnost, te mogućnost ženske samostalne potrošnje omogućilo je ženama da se odmaknu od prijašnjeg načina života, koji je podrazumijevao obitavanje žena u privatnom obiteljskom krugu i jedino ondje, te da razvijaju vlastitu samosvijest i slobodu.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid., str. 10.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid., str. 13.

¹⁴⁷ Ibid.

6. Privatni život žena

Iako se dotičemo njezinog privatnog prostora u kojem je djelovala, velika pažnja posvećuje se stavovima i mišljenjima društva o tome koja bi ženina uloga trebala biti. Prikazuje se položaj žena u obitelji, koji se uspoređuje sa zakonodavnim položajem žena u obitelji. Prikazuje se problematika toga vremena, koja je vezana uz pokušaj usklađivanja žene da bude domaćica i radnica. Iznose se stavovi društva vezani uz tu problematiku, te na koji način su se ti stavovi nametali ženama. Velik dio poglavlja posvećen je odlomcima u časopisima i knjigama koji su bili namijenjeni ženskim čitateljima i koji su manipulirali ženskom psihologijom. Kronološkim slijedom prikazuje se utjecaj modernih ideja Zapada, prodor feminističkog pokreta na prostor države SFRJ i na koji način su te ideje doživljavali vladajući vrh Jugoslavije i samo jugoslavensko društvo. Jasno se prikazuje nepodudarnost jugoslavenskog konzervativnog stava, kako bi se žena trebala vratiti svojim tradicionalnim ulogama majke, supruge, kućanice i domaćice, sa zapadno feminističkim idejama u kojima je žena samostalna i slobodna, ravnopravna muškarcu, te lišena ikakvog patrijarhata.

6.1. Zakonodavni položaj žene u obitelji

Zakonodavstvo je odigralo značajnu ulogu u promjeni položaja i uloge žene unutar društva. Ono je osnažilo njihov položaj. 1965.g. na području Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije usvojen je „Osnovni zakon o braku“, koji stavlja naglasak na načelo ravnopravnosti koje je zajamčeno Ustavom iz 1963.g.¹⁴⁸. Ujedno su izjednačena prava izvanbračne i bračne djece. Liberalizacija stavova i ukidanje tradicionalnih kulturoloških obrazaca prouzročilo je društvenu raspravu o tome koja je poželjna uloga žene u društvu. Dio društva smatrao da izjednačavanje prava žena s pravima muškaraca, te omogućavanje da se žena zaposli na radnim mjestima u javnosti, remeti njenoj ulozi majke i dobre supruge, te su tražili da se žena vrati tradicionalnoj ulozi majke i supruge, dok su drugi bili mišljenja da je brak zajednica osnovana na dobrovoljnosti i ravnopravnosti oba partnera.¹⁴⁹ Nesuglasice u mišljenjima riješene su donošenjem novog Ustava SFRJ 1974.g., koji je brak definirao kao osnovicom obitelji pod zaštitom države, te se on kao takav smatra važećim kada osobe slobodnom voljom sklope brak.¹⁵⁰ Tako se u knjizi *Knjiga za svaku ženu* iz 1976.g., u poglavlju Osnovna prava i dužnosti porodice u Ustavu i zakonima SR Hrvatske navodi da su brak i pravni odnosi u braku i obitelji uređeni zakonom, te da ga sklapaju osobe svojevolarno pred nadležnim tijelom.¹⁵¹ Prihvatanje ravnopravnosti muškarca i žene u bračnom odnosu propisano Ustavom, prihvaća se i promovira u društvu što naglašava i *Knjiga za svaku ženu*, koja se dotiče imovinskih odnosa u braku, te nalaže sljedeće „...*Muž i žena u braku ravnopravno vode zajedničko domaćinstvo, o čemu odlučuju sporazumno. Svaki je bračni drug nezavisan u izboru rada i zanimanja. Razmjerno svojim mogućnostima, oni sudjeluju i u izdržavanju porodice i sporazumno odlučuju o mjestu zajedničkog stanovanja. Imovina što su je stekli zajedničkim radom u toku braka, zajednička je...*“.¹⁵² Ustavom iz 1974.g. ženi je omogućeno da se zaposli na istom radnom mjestu kao i muškarac, te da dobiva istu plaću kao muškarac. No često se ta ravnopravnost činila kao ropstvo za žene, jer u trenutku dobivanja ravnopravnosti, kao da su bile primorane opravdavati se za stečeno znanje ili sposobnosti kojima raspolaže i koje može pokazati. Taj se problem ističe u časopisu *Svijetu*, u broju 3, iz 1974.g., koji u jednom odlomku navodi „...*Na žalost, žene teško*

¹⁴⁸ Vida Tomšić, *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*, Beograd, 1981., str. 127.

¹⁴⁹ Ibid., str. 128.

¹⁵⁰ Ibid., str. 130.

¹⁵¹ *Knjiga za svaku ženu*, Osnovna prava i dužnosti porodice u Ustavu i zakonima SR Hrvatske, Prošireno Sedamnaesto izdanje, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, str. 678.

¹⁵² Ibid., str. 679.

*plaćaju stečenu ravnopravnost s muškarcem; često se čini kao da mu se moraju ispričavati zbog svog znanja i svoje sposobnosti...“.*¹⁵³

Urbanizacija i industrijalizacija doveli su do mijenjanja svakodnevnog života žena bez obzira bile one zaposlene ili ne. Mijenja se raspored, te načini obavljanja kućanskih poslova, mijenja se ustajanje i vrijeme koje provode s djecom, a i sam odgoj djece.¹⁵⁴ Promjene u svakodnevnom životu žena nagnalo je Institut za društvena istraživanja da 1969.g. provede anketu kojom bi se ispitali kakvi su odnosi bili unutar braka i obitelji.¹⁵⁵ Istraživanjem se pokušalo odgovoriti na nekoliko pitanja, kakav je položaj zaposlenih i nezaposlenih žena u odgoju djece, kakav je položaj članova obitelji, vlada li i dalje hijerarhijski poredak, kakva je suradnja između članova obitelji.¹⁵⁶ Sakupljeni odgovori pokazali su kako obje kategorije žena (zaposlene i nezaposlene) smatraju kako je zakonski brak nužan temelj „idealne“ obitelji. Po pitanju hijerarhijskog poretka, ustanovilo se da o važnijim odlukama i financijama, žene se uglavnom savjetuju sa suprugom (80% žena), a nerijetko donose odluke samostalno (20% žena).¹⁵⁷ Pitanja vezana uz suradnju između članova obitelji donijeli su odgovore u kojima je vidljivo da žena, majka, obavlja obiteljske poslove unutar obitelji (80% žena).¹⁵⁸ Žene koje su nezaposlene u potpunosti preuzimaju na sebe sve obiteljske poslove. Istraživanje je pokazalo kako su žene većinski zadovoljne svojim položajem unutar obitelji, bez obzira na to što je većina obiteljskih poslova bio na njima da ih odrade.¹⁵⁹

¹⁵³ Časopis Svijet, broj 3. (6.2.1974.), 1974.g., Zagreb, str. 22.

¹⁵⁴ Jagoda Klauzer, Miro A. Mihailović, Neda Ostoić, Položaj žene u porodici i društvu u Hrvatskoj, Zagreb, 1971., str. 115.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid., str. 305.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid., str. 306.

6.2. Položaj žena u obitelji

U poslijeratnom razdoblju, zbog procesa urbanizacije i industrijalizacije, dolazi do velikog doseljavanja žena iz ruralnih krajeva u gradska središta, u kojima pokušavaju pronaći bolju budućnost i osigurati si kvalitetniji život. Većina žena počinje se zapošljavati i pojavljivati na tržištu rada.¹⁶⁰ Bez obzira na to što se zapošljavaju i time si upotpunjuju veći dio svoga dana, žene su i dalje trebale voditi računa o kućanstvu, djeci i suprugu. Njezina uloga domaćice i kućanice nije prestala u trenutku kada joj je omogućen ravnopravni položaj unutar obitelji. Ulaskom žene u radni odnos, te jačanje želje za ekonomskom emancipacijom, javlja se novi oblik represije. Posao koje su žene obavljale kod kuće smatrao se i dalje „prirodnim ulogom žene“, te se kao takav karakterizirao kao neproduktivan.¹⁶¹ Anketa Saveznog zavoda za statistiku iz 1959.g., upućuje da je većinu težih poslova u kućanstvu obavljala žena, što podrazumijeva pranje suđa, nošenja ogrjeva i sl., a preko 60% žena radnica vikendom su bile primorane same obavljati većinu kućanskih poslova.¹⁶² Iako im je bilo teško „manevrirati“ na dvije strane, na poslu i u vlastitom domu, rezultati ankete pokazali su kako se oko 91% žena izjasnila kako im odgovara njihovo zaposlenje i da ga žele produžiti, dok se 70% nezaposlenih žena željelo zaposliti, a čak 50% muškaraca bilo je protiv zaposlenja žena.¹⁶³

Socijalistička vlast da bi pomogla ženama radnicama oko kućanskih i obiteljskih poslova, uvela je niz uredbi koje su trebale olakšati ženama radnicama obavljanje poslova i da pritom budu dobre majke i kućanice.¹⁶⁴ Uvele su se „Uredba o pitanju ženskog rada u vrijeme trudnoće i menstruacije“ i „Uredba o otvaranju jaslica u poduzećima“.¹⁶⁵ Iako je vlast ovim odredbama pokušala zagarantirati rodnu jednakost, ono se nije moglo provesti u potpunosti, jer je većina stanovništva i dalje dijelilo mišljenje da žene ne mogu i ne smiju biti ravnopravne muškarcima.¹⁶⁶ Također u državi je vladalo pomanjkanje ustanova za brigu i odgoj djece, poput dnevnih boravaka djece, vrtića i jaslica, te je to dodatno otežavalo majkama da se posvete vlastitom napredovanju i dodatnom školovanju koje je bilo preduvjet za prelazak na bolju radnu

¹⁶⁰Lana Končevski, *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 31.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Iva Dujmović, *Radnice u Jugoslaviji 1960-1980; Uloga i položaj u industriji i društvu i slučaj Rijeka*, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2016., str. 26.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid., str. 28.

¹⁶⁶ Ibid.

poziciju.¹⁶⁷ U državi su postojale udruge i organizacije koje su pokušavale kroz svoj rad pomagati ženama u očuvanju njihovog ravnopravnog položaja u obitelji. Jedno takvo društvo bilo je „Žena i društvo“, koje je najviše djelovalo na javnim konferencijama na kojima se raspravljalo o različitim pitanjima i problemima žena u državi SFRJ.¹⁶⁸

Osim udruga i organizacija koje su pokušavale emancipirati i integrirati žene u sve segmente društvenog života i omogućiti im ravnopravni položaj, najviše utjecaja imali su ženski časopisi. Časopisi su nastojali uključiti žene u sve segmente društva, dati do znanja da ona može biti i supruga i žena i radnica.¹⁶⁹ Časopis koji je nastojao proširiti takvo mišljenje među stanovništvom, bio je *Svijet*. Izlazio je polumjesečno od 1953.g. pa sve do 1992.g. u Zagrebu.¹⁷⁰ Davao je korisne savjete iz kulturnog i društvenog života i stavljao naglasak na modu, njegu i ljepotu žene.¹⁷¹ Iz broja 3, izdan 1953.g., saznajemo koje je mišljenje bilo zastupljeno o ženama i njihovim mogućnostima „...*Danas nema gotovo ni jednog sektora našeg života ni djelatnosti u kojem ne bi bile zastupljene i žene. U gradskim, općinskim i kotarskim NO sjede žene odbornice, žene su narodni poslanici, one su članovi našeg državnog i političkog rukovodstva...*“.¹⁷² Koliko god se radilo na ravnopravnosti žena, ono je bilo tek iluzija. Muškarac je i dalje bio autoritet, čovjek koji je zadužen za prehranjivanje obitelji i za donošenje novca na stol, dok je žena samo kućanica.¹⁷³ O ravnopravnosti žena dosta se raspravljalo u društvu, te je ta tema došla na vidjelo tek 1963.g. prilikom pisanja novog Ustava. Novim Ustavom žene su dobile ravnopravan položaj s muškarcima. Prema tome one su se mogle zaposliti na radnim mjestima koji su se smatrali „muškim“, te za ista dobivati jednaku plaću kao i muškarci.

Ravnopravnošću žena bavila se knjiga iz 1965.g., *Knjiga za svaku ženu*, koja je u poglavlju pod nazivom Pravna zaštita majke i djeteta navedeno sljedeće „...*Socijalističko je društvo uredilo položaj žena i dalo im mjesto ravnopravnog člana s muškarcima na svim područjima državnoga, privrednog i društvenopolitičkog života; to određuje naš ustav. Ima kod nas ljudi*

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Andrea Feldman, *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb, 2003., str. 249.

¹⁶⁹ Andreja Zubac, *Kultura javne riječi ženskih časopisa od 1840. do 1970. godine*, Knjižničarstvo – glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema, 2016., str. 87.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid., str. 88.

¹⁷² Lana Končevski, *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 31.

¹⁷³ Andreja Zubac, *Kultura javne riječi ženskih časopisa od 1840. do 1970. godine*, Knjižničarstvo – glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema, 2016., str. 89.

koji na ravnopravnost žena gledaju s nepovjerenjem...“, „...plaće žena uređene su kod nas u duhu našeg ustava: za jednaki rad žene imaju pravo na jednaku plaću kao i muškarci...“.¹⁷⁴

Često su časopisi i knjige svojim člancima i poglavljima bili kontradiktorni, jer su u jednom smislu poticali i hrabрили žene na njenu emancipaciju i ravnopravnost, dok su u drugom pogledu navodili žene da budu dobre domaćice i da udovoljavaju svojim muškarcima kako ga ne bi izgubile. „...Svatko ima supruga kakvog zaslužuje!, Muškarci često nemaju ni vremena ni volje da se brinu za sebe. Ako ste primijetili da se vaš zapušta – vi mu morate pomoći!...“.¹⁷⁵ Časopis *Svijet* osim modnih i ljubavnih savjeta, često je davao savjete kako biti u dobrim odnosima sa svojim svekrvama. Često je odnos svekrve i snahe bila glavna tema mnogih razgovora, pa tako i članaka časopisa. Nesuglasnosti majke i supruge dovodile su do pisanja savjeta kako bi se ti odnosi poboljšali. Stoga se u broju 8 iz 1965.g., navodi „...i čvrsta odluka snahe da odgoj djeteta mora biti rezultat njenog shvaćanja života i njene želje da stvori od svog djeteta čovjeka u skladu sa svojim nadzorima i da tu svoju odluku saopći svekrvi jasno, iskreno i prijateljskim tonom. Uz malo obostranog shvaćanja, svaki je problem rješiv, pa i ovaj što ga nazivaju – vječnim...“.¹⁷⁶ Da se ženi nameće uloga kućanice i domaćice svjedoče brojni odlomci u časopisu koji su namijenjeni kuhanju, eksperimentiranju s hranom, načinom posluživanja i sl. Tako je u broj 8. časopisa *Svijet* cijela jedna stranica posvećena kuhinjskim receptima i jelovniku koje žene mogu primijeniti u svom kućanstvu.¹⁷⁷ *Knjiga za svaku ženu*, koliko god je pokušala emancipirati žene u sve društvene sfere, najviše je opisivala i naglašavala važnost žene kućanice. Kućanske poslove redovito je obavljala žena te nije bilo ni razmišljanja o drugačijem konceptu. U trenucima kada se prikazivala kuhinja redovito se pojavljivao i ženski lik kako bi se ojačala veza između ženskog spola i kućanskih poslova.¹⁷⁸ *Knjiga za svaku ženu* najviše je poglavlja imala posvećeno upravo prehrani, održavanju hrane i zdravlju. Fokus se stavljao na pripremanje što zdravijih i raznovrsnijih jela, koji bi pozitivno utjecali na zdravlje ukućana. Tako je u izdanju iz 1965.g. skoro ¼ knjige posvećeno receptima, odnosno hrani. U poglavlju *Naša hrana* o hrani se govori na sljedeći način „...Poslije zraka i vode najvažnija je za održanje života hrana. Hrana ima četiri važna zadatka: gradi i obnavlja naše tijelo, grije naše tijelo, daje tijelu snagu za kretanje i rad, te daje tijelu zaštitne tvari...“.¹⁷⁹ Zašto se toliko

¹⁷⁴ *Knjiga za svaku ženu*, Žena i obitelj, Jedanaesto prošireno izdanje, Nakladnik Znanje Zagreb, Zagreb, 1965., str. 252.

¹⁷⁵ Časopis *Svijet*, Broj 15 (4.2.1970), 1970.g., Zagreb, str. 44

¹⁷⁶ Časopis *Svijet*, Broj 8 (15.4.1964), 1964.g., Zagreb, str. 7.

¹⁷⁷ *Ibid.*, str. 34.

¹⁷⁸ *Knjiga za svaku ženu*, Žena i dom, Jedanaesto prošireno izdanje, Nakladnik Znanje Zagreb, Zagreb, 1965., str. 340.

¹⁷⁹ *Ibid.*

receptata nalazilo u knjizi ? Zbog toga što je upravo žena bila ta koja je imala ulogu kućanice i domaćice, a samim time i zadatak spremanja zdrave i ukusne hrane. U izdanju iz 1976.g. broj receptata se povećao, te se o hrani nije govorilo samo kroz kuhanje i recepte, već su se davale informacije o svojstvima hrane, njihovoj nutritivnoj vrijednosti i sl.

Od domaćice se očekivalo da vodi brigu o kućanstvu i obitelji, no prilikom odrađivanja tog posla morala je izgledati čisto, uredno i elegantno. Od žene se očekivalo da u bilo kojem dobu dana izgleda „besprijevano“. Osim što je trebala voditi brigu o urednosti i čistoći doma, trebala je određeno vrijeme posvetiti i vlastitom izgledu, kako bi ostali članovi obitelji i gosti bili zadovoljni. *Knjiga za svaku ženu* u izdanju iz 1976.g. u poglavlju *Kako žena mora izgledati pri domaćem poslu* nalaže da bi žena trebala jednako voditi računa kako izgleda u javnosti i u privatnoj sferi. Kritizira one žene koje ne vode računa o vlastitom izgledu u privatnosti doma, te nalaže promjenu po tom pitanju. Tako u poglavlju navodi „...Žena koja izvan kuće djeluje elegantno i odjevena je po najnovijoj modi, često u svojoj kući izgleda neuredno i nimalo estetski. Neke žene za kućni posao oblače bilo što, a onda kada na vratima pozvoni iznenadni gost, žena se nađe u neugodnoj situaciji...“, „...Osim na odjeću, žena pri poslu treba misliti i na to da je uvijek uredno očešljana, našminkana i da su joj ruke i nokti besprijevano čisti...“.¹⁸⁰

Određena poglavlja u knjigama *Knjiga za svaku ženu* bila su posvećena mijenjanju stereotipa da je domaćinstvo privatna, ženska stvar. Postojala su mišljenja da žena domaćica, sama, bez pomoći muškarca, vodi domaćinstvo i da raspolaže sredstvima po svojoj volji. U stvarnosti to nije bilo u potpunosti tako. Pojedine žene željele su imati financijsku samostalnost po pitanju vođenja domaćinstva, no nije im bilo omogućeno zbog patrijarhalnog sustava koji je nametao prisustvo muškarca. Muškarac je bio taj koji je raspolagao financijama i koji je odlučivao što će se i kada kupiti. Tako se pod poglavljem *Ekonomika domaćinstva* navodi „...zajednica mora znati, što žele domaćice kupovati: kakve moraju biti namirnice, kakav mora biti tekstil i kakvi su zahtjevi naših domaćica u pogledu pokućstva...“, „...domaćica je najveći potrošač u državi i zato državi ne može biti svejedno, što troše i koliko troše naša domaćinstva. Neke domaćice misle „Što ću kupovati i koliko ću trošiti, to je moja stvar!“. One ne shvaćaju da se domaćinstvo ne nalazi u zrakoplovnom prostoru, već da ono postoji i živi u ljudskoj zajednici...“.¹⁸¹ Isto poglavlje želi suzbiti još jedan stereotip u društvu, a to je da je domaćinski posao samo ženska briga. Pokušava se reći da je sudjelovanje muškarca u domaćinstvu na način da odlučuje o

¹⁸⁰ *Knjiga za svaku ženu*, Žena domaćica, Sedamnaesto prošireno izdanje, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, str. 138.

¹⁸¹ *Knjiga za svaku ženu*, Žena domaćica, Jedanaesto prošireno izdanje, Znanje Zagreb, 1965., str. 66.

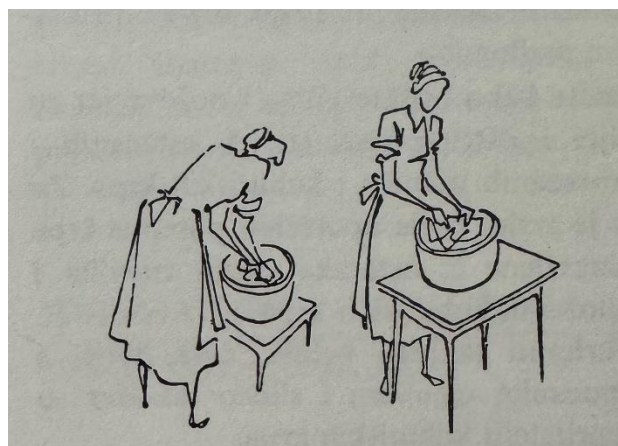
izdacima za domaćinstvo, jednako vrijedan posao kao i onaj što ga obavlja sama domaćica. Nastoji se izjednačiti vrijednost muškog i ženskog posla u domaćinstvu. Tako se navodi „...Zašto da sama domaćica predviđa izdatke? Zar nema muža koji mora biti jednako zainteresiran da se izdaci poklapaju s primicima? Zar nije pravilnije da i on predviđa izdatke...“, „...Prema tome domaćinstvo nije i ne može biti baš potpuno privatna stvar, a s druge strane, ono nije ni potpuno ženski zadatak, niti samo ženska briga. Ono je zajednička briga cijele porodice...“.¹⁸² U poglavljima istog godišta *Knjige za svaku ženu*, ženama su se davali savjeti kako razumno trošiti novac, pa tako jedan od članaka navodi da bi žena trebala prvo naučiti kako raspolagati novcem, pa onda tek dobiti mogućnost raspolaganja novcem, kako bi mogla adekvatno voditi kućanstvo.¹⁸³ Iz navedenog moguće je iščitati kako se kuća i domaćinstvo i dalje smatra prirodnim „habitatom“ žene, te kako je na nju stavljen teret uspjeha obitelji. Ovo je odraz patrijarhalnog vremena.

Žena u obavljanju kućanskih poslova, Knjiga za svaku ženu, 1965., str. 378 (lijevo), 380 (desno)

¹⁸² Ibid., str. 67.

¹⁸³ *Knjiga za svaku ženu, Žena domaćica*, Sedamnaesto prošireno izdanje, Nakladnik Znanje Zagreb, Zagreb, 1976., str. 415.

Žena u obavljanju kućanskih poslova, Knjiga za svaku ženu, 1965., str. 144 (lijevo), 1976., str. 43 (desno)

Pojedina poglavlja posvećena su davanju savjeta ženama koje namjeravaju stupiti u brak, te u njima naglašavaju važnost ljubavi između muškarca i žene, koji bi trebao biti temeljni razlog stupanja u zajednicu. Tako se u 1976. godištu navodi „...*Na brzinu i nepromišljeno osnovani brakovi, makar postojala i trenutačna zaljubljenost i seksualna privlačnost, osuđeni na propast, a to ne pogađa samo muža i ženu nego još više djecu...*“¹⁸⁴, „...*jedini opravdani razlog da se dvoje ljudi vežu, da žele imati obitelj i djecu, uzajamna ljubav...*“.¹⁸⁵ Knjiga ujedno daje ženama savjete kako izabrati partnera. U izdanju iz 1976.g. u poglavlju *U braku* navodi se sljedeće „...*Dobro i sretno izabrati bračnog partnera velika je sreća. To znači naći čovjeka koji nas ne samo fizički privlači nego s kojim imamo zajedničke interese, ciljeve, zajedničke nazore, pa i ukus...*“, „...*Osim razumijevanja i osjećajne povezanosti važan činilac u braku je i seksualni život, ali ma kako bio skladan, on nije vječan i ako u zajedničkom životu postoji samo ta komponenta u životu bračnih drugova, nastat će razočaranje i praznina...*“.¹⁸⁶ Časopis *Svijet* u broju 8. iz 1974.g., čitave dvije stranice posvećuje temi spašavanja braka prije samog stupanja u njega. U članku se ukazuje na pojedine elemente na koje bi žena trebala obratiti pažnju prije stupanja u bračnu zajednicu. Među njima navodi se potreba za upoznavanjem partnera, za upoznavanjem vlastitih želja, a ujedno i partnerskih želja, potreba za otvorenom komunikacijom među partnerima, te upoznavanje roditelja, rodbine i prijatelja partnera s kojim

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Knjiga za svaku ženu, O braku, Sedamnaesto prošireno izdanje, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, str. 415.

se želi sklopiti bračna zajednica. Navedeno je sljedeće „...*Od svega što stručnjaci ističu možda je ipak najvažniji savjet da čovjek prije svega sam sa sobom raščisti što očekuje od braka. A zatim da mu bude jasno i što očekuje partner. Najgore je uvjerenje da je samo po sebi shvatljivo da dvoje zaljubljenih očekuju posve isto od braka. Trnovita pitanja odnosa žena i muškarca u smislu njihove ravnopravnosti, kontracepciji, kontrola rađanja, pogledi na moral, vjernost, seks, raspodjela poslova u kući – tisuću takvih pitanja može se i mora načeti i raščistiti prije braka, jer mogu jednostavno razoriti sklad i ljubav...“.*¹⁸⁷ Što je sretan brak, te kako žena zna da je u njemu? Na to pitanje odgovor daje *Knjiga za svaku ženu*, koja u 1976. godištu navodi „...*Sretnim brakom u punom smislu te riječi može se nazvati samo onaj brak u kojemu se dvoje ljudi iskreno i trajno međusobno usrećuju...“.*¹⁸⁸ Mnogo se pisalo o uspješnom braku, no ne velik broj članaka dotaknuo se i razloga neuspjehnosti braka, pa se stoga u poglavljima *Knjige za svaku ženu* iz 1965. i 1976.g. navodi kako je glavni razlog neslaganja dvoje ljudi u braku pogrešan izbor partnera, te da bi se on spriječio potrebno je da se partneri međusobno bolje upoznaju prije stupanja u brak.¹⁸⁹ Jednaki je opis u jednom i drugom godišnju knjige. *Knjiga je u poglavlju Pravna zaštita majke i djeteta* govorila o položaju žene-majke u braku, odnosno o promjeni koja se dogodila u odnosu na razdoblje prije Drugog svjetskog rata i tijekom samog rata. Prije rata muškarac je bio na čelu obitelji, uzdržavao je ženu i djecu, koji su mu bili podređeni. U poglavlju je navedena ta promjena „...*U današnjem uređenju takvi su nejednaki odnosi ukinuti. Majka i otac su ravnopravni u porodici. Majka ima prirodni zadatak da rađa djecu i sve što je s tim u vezi, ali briga oko djece od njihove najranije dobi danas je dužnost obih roditelja...“*, „... *Prema tome, muž i žena su ravnopravni u bračnoj zajednici. Ravnopravnost znači da jedan bračni drug ne može drugome naređivati, već se imaju sporazumjeti o svim poslovima i o načinu života...“.*¹⁹⁰

Seksualna revolucija koja je uslijedila krajem 1960-ih godina i tijekom 1970-ih, vidljiva je u nizu promjena koje je ona dovela. Oспорavanje tradicije, poticanje individualnosti i rodne ravnopravnosti omogućili su prestanak vjerovanja da je sfera intimnosti uvjetovana društvenim očekivanjima, već da je ona odraz osobnih želja.¹⁹¹ Revolucija je dovela do slobodnijeg ponašanja u međuljudskim odnosima, te do oslobađanja sveukupne seksualne energije.¹⁹²

¹⁸⁷ Časopis Svijet, Broj 8 (17.4.1974.), 1974., Zagreb, str. 45.

¹⁸⁸ *Knjiga za svaku ženu*, O braku, Sedamnaesto prošireno izdanje, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, str. 417.

¹⁸⁹ *Ibid.*, str. 298.

¹⁹⁰ *Knjiga za svaku ženu*, Žena i obitelj, Jedanaesto prošireno izdanje, Znanje Zagreb, 1965., str. 253.

¹⁹¹ Mihailo Gvozdenović. Partnerstvo i seksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: između patrijarhalnosti i liberalizacije, Beograd, 2019., str. 141.

¹⁹² Jasenka Kodrnja, Seksualna revolucija (Marginalije na temu), Zagreb, 1975., str. 46

Predbračna seksualna aktivnost, izvanbračne veze, klasno ili rasno heterogene veze, te nestandardni seksualni izbori postali su uobičajena pojava u tadašnjem društvu.¹⁹³ U društvu se slobodnije govori o seksualnim temama, te o građi muškog i ženskog tijela. Otvoreno se govori o menstrualnom ciklusu, o trudnoći, te o kontracepciji. Tako i *Knjiga za svaku ženu* iz 1965.g., u poglavlju *Građa ženskog tijela* otvoreno govori o građi ženskog tijela, odnosno o ženskim spolnim organima.¹⁹⁴ U istom poglavlju govori se o trudnoći, porođaju, te o kontracepciji. Za kontracepciju se navodi da je to zaštita protiv neželjene trudnoće. Za prvi oblik kontracepcije navodi se pobačaj ili abortus za kojeg je rečeno sjedeće „...*Nestručna lica misle da je pobačaj ili abortus neopasan, ako ga izvede liječnik- ginekolog. Doista, pobačaj koji izvrši stručnjak manje je opasan, nego onaj koji izvede nestručno lice. No ipak, u svakom slučaju moramo računati na veliki broj oboljenja ženskih spolnih organa koja su posljedica pobačaja ili abortusa...*“.¹⁹⁵ Prva rečenica o pobačaju, odnosno abortusu je negativna, govori da je ono loše jer šteti ženskom zdravlju. Nadalje se navode razlozi štetnosti abortusa po ženinu zdravlju, a to je neplodnost nakon pobačaja, jaka krvarenja, povišena temperatura, dulje krvarenje i sl. U istom poglavlju se nadalje navodi „...*Samo ovih nekoliko napomena o štetnosti pobačaja na zdravlje žena je razlog da se svi moramo boriti protiv pobačaja. I ako bi zakon odobrio pobačaj, ovakvo bi odobrenje za pobačaj bila samo opasna usluga ženama...*“, „...*pobačaj je najopasniji kad ga vrši nestručnjak, ali nije bez opasnosti i kad ga vrši stručnjak u bolnici. Zato trebamo tražiti način, kako će se pobačaj spriječiti...*“.¹⁹⁶ Ovime se sugerira sprječavanje pobačaja „pod svaku cijenu“. Vidljivo je da i dalje po pitanju privatnih stvari žene nemaju veliko pravo glasa, već da društvo pod svaku cijenu nastoji utjecati na ženinu odluku, odnosno prisiljava ju da odabere onu odluku koja je prihvatljiva u društvu. Donošenjem novog Ustava 1974.g. i uvođenje ravnopravnosti među muškarce i žene, mijenja se mišljenje o kontracepciji i pobačaju. Društvo više ne nalaže da se pobačaj treba zabraniti. Postoji mišljenje da on nije bezazlen, ali kao takav se ne zabranjuje ženama da ga ostvare ukoliko to žele. Ta promjena vidljiva je u tekstualnom obliku, u *Knjizi za svaku ženu*, koja na drugačiji, liberalniji i tolerantniji način govori o kontracepciji i pobačaju. U poglavlju *Žena i obitelj* po pitanju kontracepcije navodi se „...*Upotrebom različitih postupaka i sredstava može se spriječiti oplodnja, tj. trudnoća. Razumljivo je i posve opravdano nastojanje ljudi da planiraju broj djece prema svojim*

¹⁹³ Mihailo Gvozdrenović. Partnerstvo i seksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: između patrijarhalnosti i liberalizacije, Beograd, 2019., str. 141.

¹⁹⁴ *Knjiga za svaku ženu, Žena i obitelj*, Jedanaesto prošireno izdanje, Znanje Zagreb, 1965., str. 173.

¹⁹⁵ *Ibid.*, str. 191.

¹⁹⁶ *Ibid.*

*...mogućnostima i željama...“.¹⁹⁷ O pobačaju u istom poglavlju govori se u blažem tonu. Nastoji se ukazati na zdravstvene probleme koje žena može imati nakon pobačaja, i na taj način ju odgovoriti od tog čina, no kao takvom ga ne zabranjuju. Manipulacijom putem straha nastoje odgovoriti žene od tog čina i osvijestiti ih mogućih posljedica koje su negativne za žensko tijelo. U poglavlju se navodi „...*Iskustvo pokazuje da pobačaj, čak kad ga vrši specijalist ginekolog u bolnici, nije bezazlen. I za takva pobačaja nije posve isključena mogućnost ozljede žene, upala njezinih spolnih organa, krvarenje, pa čak i smrt...“.*¹⁹⁸*

Seksualna revolucija za žensku populaciju omogućila je oslobađanje od patrijarhalnih, tradicionalnih kulturnih vrijednosti. Seksualna aktivnost pod okriljem braka je izgubila nekadašnji primat, te se naglasak stavlja na seksualno uživanje i istraživanje seksualnih afiniteta.¹⁹⁹ Djevojke su na drugačiji način počele shvaćati predbračni život, počinju češće bez predrasuda mijenjati partnere i zabavljati se bez obveze.²⁰⁰ Sve više prisutno postaje i rađanje djece izvan braka. Revolucija je jednom riječju nametnula jednakost muškarca i žene kako u partnerskom tako i u seksualnom odnosu.²⁰¹ Na žene se prestalo gledati kao na supruge jednog muškarca i majke mnogobrojne djece, već one dobivaju slobodan izbor kao muškarci. Tijekom 1960,70-ih godina postaje normalno da mlade djevojke biraju i mijenjaju partnere po želji.²⁰²

¹⁹⁷ Knjiga za svaku ženu, Žena i obitelj, Sedamnaesto prošireno izdanje, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, str. 460, 461.

¹⁹⁸ Ibid., str. 461.

¹⁹⁹ Mihailo Gvozdenović. Partnerstvo i seksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: između patrijarhalnosti i liberalizacije, Beograd, 2019., str. 149.

²⁰⁰ Knjiga za svaku ženu, Žena i obitelj, Sedamnaesto prošireno izdanje, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, str., 461.

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Ibid.

7. Položaj žena u javnom životu

Jednu od promjena koju je djelomično donio i Drugi svjetski rat je promjena stereotipa o tome koja je uloga žene u društvu. Omogućila je ženama da se odmaknu od privatne kućanske sfere, te da se aktivnije pojavljuju na javnoj društvenoj sceni. Počinju se zapošljavati na javnim radnim mjestima, te im se postepeno otvaraju mogućnosti sudjelovanja u političkom životu. Tijekom Drugog svjetskog rata otvoren je jedan aspekt aktivizma žena, u okviru antifašističke borbe, gdje su žene organizirale vlastitu žensku organizaciju „Antifašističku frontu žena“.²⁰³ AFŽ i njegovo djelovanje imalo je za cilj okupiti žene iz različitih sredina i promijeniti status žena u društvu. Politička prava žene su dobile na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a, u svibnju 1944.g., na kojem je ozakonjena „Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske“, kojom su žene dobile pravo glasa pri izborima organa narodne vlasti.²⁰⁴ AFŽ je radila na političkoj emancipaciji žena putem političkih edukacija i shvaćanja žene kao svjesnog i samostalnog političkog subjekta.²⁰⁵ Završetkom drugog svjetskog rata, AFŽ ostaje djelovati kao organizacija pod upravom Komunističke Partije Jugoslavije, da bi se 1953.g. organizacija raspala. Razlog tomu je bio što je država smatrala kako njezin zadatak da vodi brigu o tretiranju žena i njihovih prava, te da nije potrebna organizacija koja bi se time bavila.²⁰⁶ Pitanje ženske ravnopravnosti prestaje biti „ženski problem“, već ono postaje društveni problem. Time su bilo kakva politička udruženja žena bila nemoguća. Na mjesto AFŽ-a dolazi „Savez ženskih društva“ koje je djelovalo svega 2 godine, od 1951.g. do 1961.g.²⁰⁷ Nakon „Saveza ženskih društva“ osnovana je „Konferencija za društvenu aktivnost žena“. Iako je službena politika tvrdila kako je žensko pitanje revolucionarno apsolvirano, ravnopravnost u državi je postignuta, diskusija o društvenom položaju žene u jugoslavenskom socijalističkom društvu se nastavlja i kroz 1960-e godine.²⁰⁸ I dalje su bili prisutni isti problemi koji su se odnosili na odnose države prema položaju radnica i majki. Žena u ostvarivanju političkih, ekonomskih i građanskih prava najmanje je jednaka i najviše nejednaka.²⁰⁹ Porastom broja obrazovanih i zaposlenih žena nije utjecalo na povećanja broja žena koje se počinju baviti

²⁰³ Lydia Sklevicky, Konji, žene, ratovi, Zagreb, 1996, str. 26

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ 46www.libela.org, Arhiv AFŽ-a čuva najvažnije emancipacijsko naslijeđe koje imamo [https://www.libela.org/razgovor/6310-arhiv-afz-a-cuva-najvaznije-emancipacijsko-naslijedje-koje-imamo/]

²⁰⁷ 49www.6yka.com, Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do repatrijahalizacije [https://www.6yka.com/novosti/zene-u-socijalizmu-od-ubrzane-emancipacije-do-ubrzane-repatrijahalizacije]

²⁰⁸ Andrea Feldman, Marijana Kardum, Karijera, kuhinja, konferencija: žene u hrvatskom društvu šezdesetih, Zagreb, 2022., str. 163.

²⁰⁹ Ibid.

politikom, upravljanjem ili stručnim usavršavanjem.²¹⁰ Izlazak žene iz kuće i bavljenjem plaćenim zanimanjem nije smatran ravnopravnim sa ženinim radom u kući. U periodu konstantnih društvenih reformi tijekom 1960-ih godina, na partijskim sastancima počelo se otvoreno razgovarati i diskutirati o ženskoj ulozi u društvu, koja je njezina primarna, a koja sekundarna uloga.²¹¹ Uvidjelo se kako se broj žena koje se bave politikom smanjuje. Sredinom 1960-ih godina u Hrvatskoj je bilo 22% žena koje su bile članice Saveza Komunističke Partije.²¹² U rukovodstvima komunističke Hrvatske bio je svega 14% žena u općinskim komitetima SKH-a, a u kotarskim komitetima SKH-a bilo ih je 19%, u CK-u SKH-a bilo je 13,6% žena, a u Predsjedništvu su bile tri žene, dok je u Izvršnom komitetu bila jedna – Savka Dabčević Kučar.²¹³ Zastupljenost žena u društveno-političkim organizacijama, samoupravnim organima i predstavničkim tijelima Hrvatske tijekom 1960-ih godina je opadala ili stagnirala.²¹⁴ Između 1963. i 1967.g. broj žena se prepolovio. Udio žena u vijećima Sabora SR Hrvatske iznosio je 18,18%.²¹⁵ 1969.g. provedeno je istraživanje na Institutu za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu o „Položaju žene u porodici i društvu u Hrvatskoj“.²¹⁶ Rezultati istraživanja pokazali su kako su žene bile podosta nezainteresirane za neku određenu političku participaciju. Ukoliko su participirale, onda su to vršile na način da su bile članice radničkog savjeta ili upravnog odbora u svojoj radnoj organizaciji.²¹⁷ Zaposlene žene, najčešće su bile članice Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, u kojoj je bilo 75% zaposlenih žena.²¹⁸ Veći broj žena bio je učlanjen u organizaciju Crvenog križa i u Savezu Sindikata. U delegatskom sistemu, sindikatima i Komunističkoj partiji Jugoslavije, bio je zastupljen vrlo mali broj žena. Mali broj žena prisustvovao je na Kongresima Komunističke Partije Jugoslavije. 1948.g. u partiju je bilo učlanjeno svega 19,9% žena, da bi 1960.g. bilo svega 16% žena.²¹⁹ Može se reći da je glavni razlog neprisustvovanja žena u politici bio taj što je u društvu bilo i dalje zastupljeno konzervativno mišljenje da je ženi mjesto u kući, a i zbog velike nezainteresiranosti žena za političke teme.

²¹⁰ Ibid., str.165.

²¹¹ Ibid., str. 166.

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid., str. 166,167.

²¹⁴ Ibid., str. 167.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Lana Končević, *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 12.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid., str. 13.

7.1. Zapošljavanje žena

Urbanizacija i industrijalizacija do koje dolazi u državi potaknule su mnoge društvene promjene, dolazi do porasta životnog standarda, napuštanja tradicionalno- konzervativnih životnih navika, a dolazi i do prodiranja novih tehnologija koje su omogućile brži i jednostavniji proizvodni proces. Industrijalizacija je omogućila ženama da se zaposle na radnim mjestima koja su se prije smatrala „muškim radnim mjestima“. Do urbanizacije dolazi zbog velike migracije stanovništva iz ruralnih mjesta u veće gradove, što je doprinijelo širenju gradova i nastajanja novih industrijskih centara. Žene kao i muškarci počinju naseljavati nova industrijska središta, te se u njima zapošljavaju u poljoprivrednom i nepoljoprivrednom sektoru.²²⁰ Razlog tomu je taj što su se iz ruralnih mjesta uglavnom odlazile mlađe žene, djevojke, koje su se puno prije oslobađale tradicionalnih vrijednosti. No bez obzira na to što su se žene zapošljavale u javnom sektoru i dalje je bilo zastupljeno mišljenje da je ženina prirodna uloga u društvu biti majka i domaćica. Novopridošle djevojke iz ruralnih krajeva nisu imale izbora, te su bile primorane zaposliti se i time pridonijeti kućnom budžetu. U teoriji, industrijalizacija je otvorila mogućnost rada bez obzira na bračno stanje žene, doprinijela je borbi za novi položaj žene u društvu, obitelji i kućanstvu.²²¹ No čini se da u praksi to nije tako djelovalo, već da je ženski položaj bio još više opterećen pošto su sada radile na dvije strane, u domu i van njega.

Socijalistička ideologija propagirala je jednakost muškarca i žene, naročito kao „radno jednakih“ jer se do oslobođenja žena može doći samo u sklopu oslobođenja radničke klase.²²² Iako se ravnopravnost propagirala, sve rezolucije partijskih kongresa priznavale su postojanje neravnopravnosti žena i muškaraca. Za potpunu ravnopravnost bilo je potrebno izboriti se na djelu, stoga dolazi do masovnog uključivanja žena u radničku klasu. Do stvaranje masovne radničke klase dolazi neposredno nakon Drugog svjetskog rata zbog nužnosti saniranja posljedica rata i obnove zemlje, a kasnije i ostvarivanjem prvoga petogodišnjeg plana i ubrzanom industrijalizacijom.²²³ Nakon Rezolucije Informbiroa i napuštanjem prethodnih planova došlo je do stagnacije zapošljavanja žena, zbog čega je 1951.g. donesena Uredba o zaposlenju žena u privredi kojom se broj nezaposlenih žena nastojao smanjiti.²²⁴ U Hrvatskoj

²²⁰ Tomšić, 1981: 89

²²¹ Ibid., str. 90.

²²² Andrea Feldman, Marijana Kardum, Karijera, kuhinja, konferencija: žene u hrvatskom društvu šezdesetih, Zagreb, 2022., str. 164.

²²³ Andrea Feldman, Marijana Kardum, Karijera, kuhinja, konferencija: žene u hrvatskom društvu šezdesetih, Zagreb, 2022., str. 164.

²²⁴ Ibid.

je između 1952. i 1960.g. broj zaposlenih žena porastao sa 123.879 na 239.290, odnosno s 26,9% na 30,5%.²²⁵ No postavlja se pitanje je li masovan ulazak žena u proces rada nakon Drugoga svjetskog rata zapravo predstavljao ekonomsku nužnost za same žene tako i za državu.²²⁶ Brže zapošljavanje žena u manje razvijenim krajevima pomoglo je suzbijanju patrijarhata u obiteljskim odnosima i općenito u društvu. Mlade djevojke izražavale su veliku želju za zaposlenjem. Žene su sve manje povezivale svoj položaj i ugled s obitelji i s ulogom kućanice ili majke, a sve više se žele afirmirati same vlastitim radom.²²⁷ Zaposlenost je omogućila ženama ekonomsku samostalnost i ostvarivanje vlastitih želja i ciljeva. 1960-ih godina „suvremena žena“ bila je okarakterizirana dvjema stavkama: neprestani rast žena u radnom odnosu, te rast njihove obrazovanosti.²²⁸ Udio žena u radnom odnosu sredinom 1960-ih godina iznosio je 33%. Postepeno smanjenje podjele poslova, djelatnosti i zanimanja na muške i ženske poslove dolazi u trenutku kada se žene počinju intenzivnije zapošljivati u industriji.²²⁹ 1978.g. oko 71% žena bilo je zaposleno u gospodarstvu, 29% u izvan gospodarskim djelatnostima, dok je 89% muškaraca radilo u gospodarskim, a samo 11% u izvan gospodarskim djelatnostima.²³⁰ U gospodarskim djelatnostima, žene su se najviše zapošljivale u tekstilnoj industriji, duhanskoj i prehrambenoj industriji, te u industriji kože, a također su se zapošljivale u tada novim tvornicama, te u kemijskoj i elektrotehničkoj industriji.²³¹ Iako je Država Ustavom i zakonima garantirala ravnopravnost između muškarca i žene na zaposlenje na svim radnim mjestima, u praksi to nije bilo tako. Žene su uglavnom radile na poslovima koji nisu zahtijevali više školsko obrazovanje, te su bile manje plaćene u odnosu na muškarce na istom radnom mjestu.²³² Velikih problema u zapošljavanju imale su i mlade kvalificirane žene. Na vodećim pozicijama uglavnom su bili zaposleni muškarci. Iako je zajamčena pravna, ustavna i zakonska ravnopravnost među spolovima, u stvarnosti to nije bilo tako. Žene radnice bile su u neravnopravnom položaju s muškarcima. I dalje su teže nalazile posao od muškaraca, pristajale su na niže plaće, sporije su napredovale ili uopće nisu, te su imale lošije uvjete rada.²³³

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid., str. 165.

²²⁷ Vida Tomšič, *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*, Beograd: Novinarsko – izdavačka radna organizacija Jugoslavenska stvarnost, 1981., str. 92.

²²⁸ Andrea Feldman, Marijana Kardum, Karijera, kuhinja, konferencija: žene u hrvatskom društvu šezdesetih, Zagreb, 2022., str. 164.

²²⁹ Vida Tomšič, *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*, Beograd: Novinarsko – izdavačka radna organizacija Jugoslavenska stvarnost, 1981., str. 93.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Ibid.

²³² Ibid., str. 95-97.

²³³ Sanela Đurkan, *Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2015., str. 29.

Sredinom 1960-ih godina većina žena koje su bile zaposlene u gospodarskim organizacijama pripadale su nižoj kategoriji stručnosti.²³⁴ Razlog tomu leži u činjenici da se odgađalo s podizanjem kvalifikacije radnicama pod izlikom preopterećenosti, stoga su se žene radnice i dalje zapošljavale na nestabilnim, slabo plaćenim radnim mjestima.²³⁵ Razlog nejednakih plaća muškaraca i žena je taj što žene izostaju s posla zbog obiteljskih obveza, što nije slučaj kod muškaraca.²³⁶ Obiteljske obveze kočile su žene u zapošljavanju, te su zbog toga često bile te koje su prve dobivale otkaz na radnom mjestu, što nam govore i statistički podaci između 1965. i 1971.g., u čijem je periodu bilo čak 50% nezaposlenih žena.²³⁷

U ruralnim krajevima, na selima, oko 60% žena bilo je zaposleno kao zemljoradnice.²³⁸ Važno je napomenuti kako žene nisu bile vlasnice posjeda, već su one obrađivale zemlju i radile za druge. U tradicionalno patrijarhalnom društvu, muškarac je bio taj koji je gospodario posjedom, dok je žena preuzimala tu ulogu u slučaju njegova odsustva. Nisu sve žene imale mogućnost migracije u veća urbana mjesta. Većina njih bila je primorana ostajati na selima, iz razloga što su bile nepismene, premorene i u lošem zdravstvenom stanju.²³⁹ Tijekom 1960-ih godina žene su intenzivnije radile u poljoprivrednom sektoru u odnosu na muškarce. Teže poslove, obrada zemlje i uzgoj stoke, obavljale su žene. Smatra se da je 1965.g. u socijalističkoj Jugoslaviji u stalnom radnom odnosu u poljoprivredi bilo oko 40.000 žena, a u Hrvatskoj njih 9.700.²⁴⁰

²³⁴ Iva Dujmović, Radnice u Jugoslaviji 1960-1980; Uloga i položaj u industriji i društvu i slučaj Rijeka, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2016., str. 42.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid., str. 36.

²³⁹ Ana Barbić, Seoske žene zaposlene izvan gospodarstva, Ljubljana, 1984., str. 61.

²⁴⁰ Iva Dujmović, Radnice u Jugoslaviji 1960-1980; Uloga i položaj u industriji i društvu i slučaj Rijeka, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2016., str. 35.

7.2. Žene radnice i potrošačice

Omogućavanje ulaska žena u radni odnos, te zapošljavanje na javnom mjestu, žene dobivaju novu ulogu u društvu, ulogu radnice. Zapošljavanje i donošenje određenog prihoda u kuću, žene razvijaju određenu samostalnost i slobodu. Trošenjem novca kojeg je ona zaradila na predmete koju ju čine sretnom i zadovoljnom, ona stječe jednu novu ulogu u društvu, a to je žena potrošačica. Oglašavanje u socijalističkoj Jugoslaviji, Hrvatskoj, bilo je većinski usmjereno ženama, te su reklamne kampanje uglavnom kopirale zapadne o čemu se u radu već govorilo.²⁴¹ Jugoslavenska potrošačka kultura naglašavala je aspekt žene radnice stoga su se oglasi u brojnim ženskim časopisima obraćali direktno njoj i njezinim potrebama.²⁴² Reklame su se direktno obraćale ženama, korištene su brojne marketinške taktike, kojima se pokušavalo žene nagovoriti na odlazak u nabavku. Tako se u časopisu *Svijet* u broju 8, tiskan 1964.g., promovira aktualna popularna moda „...*Svaki model može biti vaš!*...“.²⁴³ Reklamnim odlomkom navodi se ženu na trošenje novaca sa svrhom da žena bude odjevena po najkasnijoj modi. No zašto su se takve reklame nalazile baš u ženskim časopisima? Reklame navode žene da kupe reklamni proizvod makar im možda nije nužno potreban, zbog toga što se žena smatrala „slabijom karikom“, osobom kojom se može manipulirati, što je suprotno od muškarca koji kupuje proizvode koji mu je nužno potreban neovisno o reklami koji sugerira suprotno. Reklamiranje postaje sve češće zastupljeno u ženskim časopisima, te se ponegdje zna naći i po par reklamnih odlomaka. Reklame nisu isključivo vezane uz modu, odnosno odjeću, već uz kozmetičke proizvode, te općenito proizvode za uljepšavanje. Primjerice u časopisu *Svijet*, u broju 3, iz 1974.g., nailazimo na nekoliko reklama: „...*Haljine! Bez njih ne možemo...*“, „...*Deodoranti za vašu ličnu higijenu daju vam sigurnost i svježinu u toku čitavog dana...*“, „...*Elnett lak za kosu, sada novi, još bolji, uz ugodan miris, vašoj kosi daje posebnu ljepotu i čvrstoću...*“.²⁴⁴ Časopis *Svijet* u broju 8, iz 1974.g., reklamira proizvod za njegu kože na sljedeći način „...*Ana njeguje lice Tokalon kremama jer ima 23 godina... a jednog će dana imati 30. Vaše će lice ostati mlado, ako ga počnete njegovati dok je mlado. Redovito njegujte svoju kožu TOKALON kremama. U ovoj je kolekciji barem jedna krema koja bi već sada bila korisna za vašu kožu...*“.²⁴⁵ Također se u časopisima može naići na reklamne odlomke vezani uz promoviranje kućanskih aparata, čime se neposredno opet manipulira ženskom populacijom i indirektno joj

²⁴¹ Lucija Pikija, Položaj žena u socijalističkom društvu za vrijeme Druge Jugoslavije, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2022., str. 14.

²⁴² Ibid.

²⁴³ Časopis *Svijet*, Broj 8. (15.4.1965.), 1965., Zagreb, str. 14.

²⁴⁴ Časopis *Svijet*, Broj 3. (6.2.1974.), 1974., Zagreb, str. 7, 27, 36.

²⁴⁵ Časopis *Svijet*, Broj 8. (17.4.1974.), 1974., Zagreb, str. 56.

se nameće njezina tradicionalna uloga kućanice. Časopis *Svijet* u broju 8. iz 1974.g., reklamira usisavač na sljedeći način „...*Sloboda u vašem domu sloboda za svaku domaćicu, lak kao pero, elegantan i sjajan partner...*“.²⁴⁶ Promoviraju se određeni stilovi života koji podrazumijevaju imanje hobija, koji uključuju određene rekvizite, koji se trebaju nabaviti. Životni stil predstavlja obrazac potrošnje, stoga su stanovnice tadašnje Hrvatske, države SFRJ, imale praksu čestog odlaska u prekogranični šoping. Hrvatski tisak namijenjen ženama bio je namijenjen obavještavanju žena o aktualnim događajima i novitetima u polju mode, domaćinstva, kulture i politike. Časopisi su bili obasuti brojnim oglasima koji su sugerirali najnovije modne trendove, a čak su poticali i prekomjernu potrošnju.²⁴⁷ Odlazak u šoping, kupovanje tadašnjih novih aktualnih proizvoda, omogućilo je ženama ostvarivanje zadovoljstva, samostalnosti, te popularnosti unutar društva.

²⁴⁶ Ibid., str. 31.

²⁴⁷ Ibid., str. 15.

7.3. Obrazovanje, zdravstvena zaštita i socijalna prava žena

Najznačajnija karakteristika moderne žene jest njezin dolazak na tržište rada. Ono je rezultat globalizacijskih procesa, industrijalizacije i sveukupnog pokušaja emancipacije žena.²⁴⁸ Za emancipaciju žena u sve sfere društvenog života veliku ulogu odigrali su obrazovanje, zdravstveno osiguranje i socijalna zaštita. Uoči Drugog svjetskog rata gotovo pa 40% stanovništva tadašnje države je bilo nepismeno, a postotak koje su činile žene iznosio je 56%.²⁴⁹ Nepismenost je predstavljala veliki problem u društvu, stoga je država nastojala smanjiti taj postotak osnivajući škole dostupne široj masi. Također se radilo i na opismenjavanju i obrazovanju odraslih. Tradicionalni načini opismenjavanja i obrazovanja stanovništva učinili su svoje, no veliki utjecaj imali su televizija, radio i sam tisak, koji su bili dostupniji svim građanima, te koji su doprinijeli dizanju kulturne i obrazovne svijesti kod stanovništva.²⁵⁰ U obrazovanju ženskog stanovništva veliki utjecaj imala je odredba o uvođenju obveznog osnovnoškolskog obrazovanja u trajanju od 8 godina po principu zajedničkog obrazovanja djevojčica i dječaka u mješovitim razredima.²⁵¹ Škole u ruralnim područjima omogućile su osnovno četverogodišnje obrazovanje djevojčica, što je omogućilo djevojkama zapošljavanje na niže kvalificiranim radnim mjestima. Uvođenjem odredbi o osnovnoškolskom obrazovanju nije u svim područjima države imale učinka zbog i dalje negativnih predrasuda po pitanju školovanje žena, odnosno djevojčica. Bez obzira na konzervativne predrasude stanovništva, broj djevojaka koje su završile osnovnu školu i koje su upisale višu srednju školu povećao se za 10 puta u periodu od 1946. i 1976.g.²⁵² U drugim višim školama i na fakultetima broj žena koje su upisivale je bio konstantno u porastu. U periodu između 1946. i 1977.g. studentica je bilo sveukupno 41%.²⁵³ Uglavnom su žene upisivale škole i fakultete koji su bili usmjereni na ženska zanimanja, stoga je najveći broj djevojaka upisivao ekonomiju, medicinu, elektrotehniku, kemiju, farmaciju te humanističke znanosti na Filozofskim fakultetima diljem zemlje.²⁵⁴ Vidljivo je da su žene birale studije u kojima je nakon završetka fakulteta bilo teže pronaći posao, stoga je velik broj žena ostao nezaposlen nakon školovanja, ili su se zapošljavale na radnim mjestima koji su zahtijevali niži stupanj obrazovanosti. Djevojke koje nisu imale

²⁴⁸ Angela Cvitković, *Obrazovanje žena kroz povijest*, Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2021., str.35.

²⁴⁹ Vida Tomšič, *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*, Beograd: Novinarsko – izdavačka radna organizacija Jugoslavenska stvarnost, 1981., str. 113.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ Ibid., str. 114.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid., str. 116,117.

priliku upisati fakultet, svoje školovanje mogle su unaprijediti u večernjim školama ili na raznim tečajevima.²⁵⁵ Dostupnost masovnih medija, televizije, radija, tiska „laički“ su utjecali na obrazovanje žena. Od sredine 1970-ih godina gotovo pa svako kućanstvo je posjedovalo televiziju i radio, koji su svojim televizijskim programima, radijskim emisijama utjecali na političko i kulturno obrazovanje stanovništva. Praćenje takvih emisija razvijalo je motivaciju za obrazovanje. Rubrike u časopisima namijenjeni ženskom rodu često su davale praktične savjete koje su žene mogle iskoristiti i primijeniti u vlastitom domaćinstvu. Mogle su naučiti različite vještine, primjerice pripremanje hrane i zimmice, šivanje, pletenje, vezanje i sl.²⁵⁶

Zdravstvena zaštita stanovništva neposredno nakon Drugog svjetskog rata bila je vrlo loša. Posljedica je to malog broja liječnika, skupog zdravstvenog osiguranja i liječničkih usluga. Time je uslijedila velika smrtnost ljudi, najviše novorođenčadi, velika rasprostranjenost zaraznih bolesti i kratki životni vijek.²⁵⁷ Završetkom rata stanje se poboljšalo, smrtnost stanovništva je bila u stalnom opadanju, dolazi do napretka u medicini, a ujedno je napredovala i društvena svijest o zdravstvenoj zaštiti svih građana. Država je osigurala obvezne zdravstvene mjere za reproduktivno zdravlje stanovništva, pa je tako uvedena zdravstvena zaštita žena za vrijeme trudnoće i poroda, sprječavanje trudnoće, zdravstvena zaštita novorođenčadi i djece.²⁵⁸ Velika pažnja posvećivala se ženama i njihovom zdravstvenom stanju, ponajviše reproduktivnom zdravlju. Radilo se na ranom otkrivanju i liječenju ginekoloških oboljenja, na zaštiti tijekom trudnoće, te na unapređenju stručne pomoći prilikom poroda.²⁵⁹ Provodile su se edukacije o poželjnom seksualnom ponašanju i zaštiti od trudnoće, odnosno o sveukupnom reproduktivnom zdravlju. Takve edukacije nisu bile edukacije u pravom smislu riječi, već se educiranje stanovništva, žena, vršilo putem časopisa i knjiga. Žene se nastojalo podučiti o građi njihova tijela, o reproduktivnosti, načinima začeća, tijeku porođaja, kontracepciji i sl. Knjiga koja je najviše informirala žene o toj temi je već spominjana *Knjiga za svaku ženu* koja se kroz poglavlje *Žena i obitelj* doticala tih tema. Prije Drugog svjetskog rata većina poroda odvijao se kod kuće, zbog nedostatka liječnika i bolnica. Tendencija rađanja kod kuće ostao je zastupljen duži niz godina na ruralnim prostorima Jugoslavije, no njihov broj je bio u opadanju.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Lana Kovčević, *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 26.

²⁵⁷ Ibid., str. 27.

²⁵⁸ Ibid.

²⁵⁹ Ibid.

Liberalizacijom pobačaja krajem 1970-ih godina povećao se broj pobačaja u zdravstvenim institucijama.²⁶⁰

Socijalna briga stanovništva odvija se sustavno nakon Drugog svjetskog rata. Radilo se na uvođenju sistema jedinstvenog socijalnog osiguranja.²⁶¹ Nakon 1959.g. svi stanovnici poslijeratne Jugoslavije bez obzira na radno mjesto i profesiju, imali su zdravstveno osiguranje, koje im je omogućavalo besplatno liječenje u svim zdravstvenim ustanovama, plaćeno bolovanje, osiguravanje besplatnih ortopedskih pomagala i sl. Socijalno osiguranje obuhvaćalo je i invalidsko-mirovinsko osiguranje. Isti sistem zdravstvenog i socijalnog osiguranja s manjim promjenama imamo i danas u Republici Hrvatskoj.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid.

8. Žene radnice u inozemstvu

Migracija žena, odnosno odlazak žena u inozemstvo, kao oblik pokušaja traženja „boljeg sutra“ vrlo je važan pokazatelj društvenih problema u državi. Razlozi iseljenja podudaraju se s glavnim problemima u državi i društvu. Migracija žena vrlo je zanimljiva jer nam ukazuje na položaj ženskog rada, na potrebe i uvjete rada u sektorima privrede u kojima se zapošljava ženska radna snaga.²⁶² Žene nikada nisu same emigrirale u inozemstvo, već su bile pratnja svojim supruzima, a rad koji su obavljale u inozemstvu smatran je kao dodatni prihod, a ne glavni prihod. Uglavnom su u inozemstvo odlazile žene koje pripadaju diskriminirajućim skupinama, u koje spadaju rastavljene žene, samohrane majke, udovice i sl.²⁶³ Žene iz rijetko naseljenih područja i iz siromašnijih slojeva društva češće su imale tendenciju otići u inozemstvo, privremeno raditi, zaraditi i vratiti se svojoj obitelji. Ta migracija omogućavala je ženama da se osamostale u ekonomskom smislu, te da si osiguraju ravnopravniji položaj u obitelji i društvu.²⁶⁴ Kako su u inozemstvo odlazile žene, djevojke, manjeg obrazovanja, tako su se one zapošljavale na radnim mjestima koja su podrazumijevala teži fizički rad u nepovoljnim uvjetima, za koji su bile manje plaćene od muškaraca.²⁶⁵ Uglavnom su se zapošljavale u industrijskom sektoru, zdravstvu i tercijarnom sektoru. Često su se zapošljavale na radnim mjestima koji se inače smatraju „muškim“ poslovima, pa su tako pojedine žene radile kao tokari, varioci, zidari i sl.²⁶⁶ Zašto žene pristaju raditi na ovakvim radnim mjestima? Zato što su takvi poslovi donosili bolju zaradu, no ujedno su ostavljali i dugoročne posljedice na zdravlje. Do većih migracija žena dolazi nakon uvođenja privredne reforme 1964.g. koja je otvorila granicu Druge Jugoslavije ostalim europskim zemljama.²⁶⁷ Najviše žena koje migriraju u inozemstvo su mlade djevojke, u godinama između 15 i 19, te 20 i 25.²⁶⁸ Popis stanovništva iz 1971.g. ustanovio je da je 16% jugoslavenskih žena u dobi od 20 godina migriralo na rad u inozemstvo, a da je čak 62,3% žena bilo mlađe od 30 godina.²⁶⁹ Većina žena koja je otišlo na rad u inozemstvo je tamo našlo svoj prvi posao, a neke od njih su odradile i ukupni radni staž. Iako ih je većina legalno radilo na radnim mjestima, bilo je slučajeva gdje su pojedine žene

²⁶² Lana Kovčević, *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 21.

²⁶³ Ibid.

²⁶⁴ Ibid., str. 22.

²⁶⁵ Melita Švob, *Migracije jugoslavenskih žena*, Zagreb, 1990., str. 4

²⁶⁶ Ibid., str. 6.

²⁶⁷ Ibid., str. 5.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Lana Kovčević, *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 23.

radile ilegalno, često na poslovima koji ne donose veću zaradu i u svim smjenama.²⁷⁰ Odlaskom u inozemstvo ženama se promijenio njihov dotadašnji način života. One su svojim migracijama utjecale na promjenu stavova u društvu po pitanju što bi žena trebala biti. Promijenile su odnose u obitelji, utjecale su na broj djece u obitelji, na ulogu u obitelji i na samu ravnopravnost i stabilnost unutar braka.²⁷¹ Mijenja se ženska uloga unutar obitelji, te se provodi konačna ravnopravnost spolova. Odlaskom na posao koji se nalazi izvan njihova doma stječu ekonomsku samostalnost, te prestaju biti isključivo orijentirane na kuću i obitelj. No bez obzira na to što joj dolazi do promjena i dalje su žene bile preopterećene, jer su radile izvan kuće i u kući. Mijenjanjem obiteljskih običaja, dolazi i do promjena stava prema roditeljstvu. Migrantice su imale manje djece u obitelji, nego žene u tradicionalnim obiteljima u SFRJ.²⁷²

Iako su imale benefit od odlaska u inozemstvo, također su imale i poteškoća. Njihov obiteljski život doživio je promjene, odnosi s djecom i suprugom postaju teži i kompliciraniji. Zdravstveno stanje žena postaje lošije, zbog stalne izloženosti teškom fizičkom radu. Uglavnom su žene doživljavale stalne glavobolje, želučane smetnje, neuroze, kardio-vaskularne smetnje, bolesti očiju, kože, dišnih i probavnih organa.²⁷³ Društveni život, uklapanje u novu sredinu, postaju izazov. Neuklapanje u društvo, neravnopravnost na radnom mjestu i nesiguran položaj u zaposlenju su najznačajniji objektivni, društveni problemi koje su istaknule migrantice, dok su osamljenost, preopterećenost i pritisak društva istaknule kao najčešće subjektivne probleme.²⁷⁴

²⁷⁰ Ibid., str. 24.

²⁷¹ Mirjana Oklobdžija, Promjene u obitelji i specifični problemi migrantica, Zagreb, 1990., str. 40.

²⁷² Ibid., str. 41.

²⁷³ Sonja Podgorelec, Migracije i zdravlje, Zagreb, 1990., str. 74.

²⁷⁴ Lana Kovčević, Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989., Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 25.

9. Feminizam u SFRJ

Feminizam se na prostoru Druge Jugoslavije može pratiti u tri faze; prva faza koja traje od kraja 1960-ih do kraja 1970-ih, druga faza koja obuhvaća 1980-ete godine, te treća faza koja se poklapa s raspadom Druge Jugoslavije, a traje i dan danas.²⁷⁵ Prva faza promatra se u kontekstu unutarnjeg dualizma, gdje prevladavaju dva sistema, kapitalistički i socijalistički. Socijalizam je nastojao uključiti sve žene u sve aspekte društvenog života. Njihova aktivnost se povećala, ali je ona i dalje bila podčinjena u odnosu na muškarce, te osuđena na tradicionalni obiteljski život.²⁷⁶ Bez obzira na to što se žena mogla zaposliti i donositi prihod u kuću, njezin glas je i dalje bio manje važan od muškog. Žene su imale jednako pravo na obrazovanje, zapošljavanje, ekonomsku samostalnost i individualnu autonomiju kao muškarci, te su time ostvarila ravnopravnost.²⁷⁷ Prvim jugoslavenskim ustavom, žene su u teoriji dobile pravo glasa, pravo na rad, ravnopravne plaće i jednake položaje kao muškarac, no u stvarno je to posve drugačije. Kapitalizam je omogućavao ženama zapošljavanje, no uvjeti na radu nisi bili u duhu socijalizma, imale su dvostruko radno vrijeme i dvostruke poslove.²⁷⁸ Središnja figura socijalizma Jugoslavije bio je Josip Broz Tito, koji je po sjećanjima žena bio obožavan i cijenjen. Tito je bio povezan sa ženama države SFRJ, što je često isticao u svojim govorima u kojima je naglašavao važnost žene u političkoj i društvenoj sferi, ali je ujedno naglašavao njihovu nezamjenjivu ulogu kao majke, odgajateljice i kućanice.²⁷⁹ To samo dokazuje kako se ženama i dalje pridavala tradicionalna uloga u društvu, ulog majke, kućanice, supruge i radnice. U takvoj dualnosti dolazi do postavljanja „ženskog pitanja“. Dolazi do okupljanja feministica u Zagrebu na Filozofskom fakultetu i u Sociološkom društvu Hrvatske.²⁸⁰ 1977.g. osnovana je feministička organizacija „Žena i društvo“.²⁸¹ Tijekom 1970,80-ih godina organizacija je organizirala neformalna druženja, javne tribine, predavanja i sl., na kojima se raspravljalo o ženskom pitanju na području cijele Jugoslavije.²⁸² Organizacija je imala veliki utjecaj, što se vidi u medijima, koji su sve više slobodno govorili o feminizmu i koji su ga počeli shvaćati ozbiljno. Godinu dana prije, 1976.g. u Portorožu, u Sloveniji održano je savjetovanje pod

²⁷⁵ Sanela Đurkan, Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana, Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2015., str. 20-25.

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Lana Kovčević, Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989., Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019., str. 51.

²⁸⁰ Ibid., str. 52.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Ibid.

nazivom „Društveni položaj žene i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu“.²⁸³ Na savjetovanju su se ponovila mišljenja uloge žene u društvu, te istaknule potrebe za promjenom njihovog položaja. Dolazi do razilaženja ideja feministkinja i ideala Saveza komunista po pitanju „ženskog pitanja“. Feministkinje su se u svojem zasjedanju pozivale na feminizam na Zapadu, te su također kritizirale jugoslavensko društvo, koje je bez obzira na donese zakone, smjestilo žene i dalje u podređen položaj.²⁸⁴ Krajem 1977.g. održan je međunarodni skup na Bledu u Sloveniji pod nazivom „Žene i razvoj“, na kojemu je bilo 130 uzvanica i uzvanika iz gotovo svih zemalja koje su bile članice „Pokreta nesvrstanih“.²⁸⁵ 1978.g. u Beogradu je održan skup na kojem su sudjelovale feministkinje iz cijele Jugoslavije, pod nazivom „Drug – ca Žena. Žensko pitanje – novi pristup“.²⁸⁶ Tim skupom završena je prva faza feminizma u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Druga faza feminizma obilježena je djelovanjem feministkinja kao novinarki, najviše u Zagrebu i Beogradu. U ovoj fazi feministkinje su orijentirane na politiku i na društveno djelovanje.²⁸⁷ Žene se nisu odmakle od socijalističke ideologije, već su proširile svoje interese na probleme svakodnevnih odnosa među spolovima, patrijarhalno nasljeđe i društveni konzervativizam.²⁸⁸ Osnivaju se nove feminističke grupe poput „Ženska grupa Trešnjevka“, koja je osnovana 1986.g. u Zagrebu.²⁸⁹ Po uzoru na nju osnovane su brojne ostale organizacije, koje su okarakterizirane kao organizacije s jakim aktivističkim nabojem i težnjom za praktičnost, neposrednim djelovanjem u borbi za ravnopravnost spolova i autonomiju žena.²⁹⁰ 1987.g. održan je skup feministkinja iz cijele Jugoslavije na kojem je donesena odluka da se takvi skupovi trebaju održavati jednom godišnje i da se od datog trenutka nazivaju „Jugoslavenskom feminističkom mrežom“. Jugoslavenska feministička mreža sastala se još samo 3 puta, 1988.g. u Zagrebu, 1990.g. u Beogradu i zadnji put u Ljubljani 1991.g.²⁹¹ Time se okupljanje feministkinja završilo, te je započela pojedinačna, samostalna djelatnost bivših Socijalističkih Republika u trenutku raspadanja Jugoslavije.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Ibid., str. 53.

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ Ibid.

²⁹¹ Ibid.

Posljednja faza feminizma u Hrvatskoj koja traje i danas, je ona tijekom 1990-ih godina. Ta posljednja faza okarakterizirana je pojavom većeg broja organizacija, grupa, koje su se zalagale za veću ravnopravnost žena, a među njima mogu se istaknuti sljedeće: „Autonomna ženska kuća Zagreb“, „Ženska infoteka“, „B.a.B.e.“, „Centar za ženske studije“.²⁹²

²⁹² Ibid.

10. Zaključak

Položaj i uloga žene u privatnoj i javnoj sferi u periodu od 50-ak godina doživljava određene uspone i padove. Ono se podudara s tadašnji režimom, odnosno vladajućom politikom u državi. Ustaški režim u tadašnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj putem zakona, zakonskih odredbi i naredbi, koje su bile izdavane tijekom postojanja NDH, promovirao je poželjnu ulogu žene, a to je bila uloga domaćice, supruge, majke i učiteljice. Nova ideologija trebala je odgojiti buduće naraštaje onim obrascima ponašanja koji su bili poželjni u novoj državi, a za to su bile zadužene žene, koje su najviše mogle utjecati odgojem, kao majke, u privatnosti vlastitog doma, te u školama kao učiteljice. Ratne godine ženama su donesle određen stupanj samostalnosti i neovisnosti o muškom rodu. Slobodnije su se kretale i zapošljavale na javnoj društvenoj sceni, te su se postepeno počele uključivati i na političku scenu. Dobivaju određen stupanj ravnopravnosti s muškarcima, te emancipaciju u širim društvenim sferama. Iako su pojedine žene bile ravnopravne, ne u punom smislu riječi, one formalnu ravnopravnost dobivaju tek nakon Drugog svjetskog rata, raspadom NDH i uvođenjem novog Ustava 1946.g. Ravnopravnost je formalno zagantirana i u narednim ustavima iz 1963. i 1974.g. Ustavi su omogućili ženama pravo na pobačaj, na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, pravo na razvod od muškarca i sl. Iako je formalno omogućena ravnopravnost i emancipacija žena u široj društvenoj sferi, u stvarnom svakodnevnom životu stvar je bila drugačija. Dugogodišnje tradicionalno konzervativno mišljenje da je ženi mjesto u kući, u kuhinji i da je njezina jedina uloga biti domaćica, majka i supruga, i dalje su bili prisutni u društvu, te su na određen način „kočili“ žene u njihovom potpunom oslobađanju. Postupne promjene događaju se 1960-ih i 1970-ih godina, utjecajem globalne politike na prostor današnje Hrvatske. Prvenstveno se to odnosi na Sjedinjene Američke Države koje su uvelike utjecale na buđenje i oslobađanje jugoslavenskog naroda. Prodor novog kapitalističkog društva, novih modernih mišljenja, pogleda na svijet i odnose unutar društva, utjecali su na promjenu položaja i uloge žene u hrvatskom društvu. Iako su se uvedene promjene i društvo drugačije odnosili prema ženskom rodu i dalje su tradicionalne vrijednosti bile prisutne no ne direktno kao u prijašnjim godinama već zamaskirane u „lijepi poklon“.

Može se reći kako su žene u periodu od 50-ak godina doživjele najveći prosperitet po pitanju svojih prava i položaja unutar društva. Iako je proces tekao sporo, promjene su vidljive, ma da su pojedini tradicionalni obrasci ponašanja u društvu i dalje bili zastupljeni. Demokratizacija koja je stizala sa Zapada putem masovnih medija očitovala se postupno unutar jugoslavenskog

društva, a svoj vrhunac doživljava 1980,90-ih godina kada se počinje razvijati hrvatski, jugoslavenski feminizam.

11. Bibliografija

Izvori:

Periodička građa:

Ustaškinja: 1941. (Broj 6)

Svijet: 1964. (Broj 8)

1970. (Broj 15)

1974. (Broj 3, 8)

Literatura:

Knjige i članci:

Baričević, Vedrana, *Ustavi socijalističke Jugoslavije i država sljednica: kontinuitet ili diskontinuitet u koncepciji ustavnog identiteta*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2007.

Barbić, Ana, *Seoske žene zaposlene izvan gospodarstva*, Ljubljana, 1984.

Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu“: Intelektualke u ženskoj lozi hrvatskog Ustaškog pokreta, Zagreb, 2012.

Đurkan, Sanela, *Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2015.

Feldman, Andrea, *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, Zagreb, 2003.

Gvozdrenović, Mihailo, *Partnerstvo i seksualnost u socijalističkoj Jugoslaviji: između patrijarhalnosti i liberalizacije*, Beograd, 2019.

Jelinić, Ana, *Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 2018.

Knjiga za svaku ženu, Jedanaesto prošireno izdanje, Nakladnik Znanje Zagreb, Zagreb, 1965.

Knjiga za svaku ženu, Prošireno Sedamnaesto izdanje, Nakladni zavod Znanje, Zagreb, 1976.

Klauzer, Jagoda, Miro A. Mihailović, Neda Ostoić, Položaj žene u porodici i društvu u Hrvatskoj, Zagreb, 1971.

Kodrnja, Jasenka, Seksualna revolucija (Marginalije na temu), Zagreb, 1975.

Kovačević, Dušanka, Borbeni put žena Jugoslavije, Beograd, 1972.

Kokot, Jovan, Iz borbenog puta 12. slavonske proletherske udarne brigade, Zagreb, 1986.

Mihaljević, Josip, Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011.

Oklobdžija, Mirjana, Promjene u obitelji i specifični problemi migrantica, Zagreb, 1990.

Podgorelec, Sonja, Migracije i zdravlje, Zagreb, 1990.

Sirotković, Hodimir, Državnopravno značenje odluka ZAVNOH-a za izgradnju državnosti Hrvatske u drugom svjetskom ratu, Zagreb, 1995.

Sklevicky, Lydia, Konji, žene, ratovi, Zagreb, 1996.

Sklevicky, Lydia, „Organizirana djelatnost žena Hrvatske za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945., Zagreb, 1984.

Ščapec, Saša, Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2013.

Šoljan-Bakarić, Marija, Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi: knjiga prva, Zagreb, 1955.

Švob, Malita, Migracije jugoslavenskih žena, Zagreb, 1990.

Tomšič, Vida, Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije, Beograd, 1981.

Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946, Beograd: Službeni list FNRJ.

Vučetić, Radina, Koka-kola socijalizam, Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka, Beograd, 2012.

Zakoni, zakonske odredbe i naredbe, Knjiga II., Knjiga IV., Knjiga V., Knjiga XXVII., Knjiga XXXVI., Knjiga XLI., Knjiga XLII., Zagreb., 1941-44.

Zubac, Andreja, Kultura javne riječi ženskih časopisa od 1840. do 1970. godine, Knjižničarstvo – glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema, 2016.

Završni i diplomski radovi:

Cvitković, Angela, Obrazovanje žena kroz povijest, Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula, 2021.

Dujmović, Iva, Radnice u Jugoslaviji 1960-1980; Uloga i položaj u industriji i društvu i slučaj Rijeka, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2016.

Končevski, Lana, Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989., Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019.

Pikija, Lucija, Položaj žena u socijalističkom društvu za vrijeme Druge Jugoslavije, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, 2022.

Putak, Laura, Žene u antifašističkoj borbi na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2020.

Šuvar, Bernarda, Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2017.

Internetski izvori:

Tešija, Jelena, „Arhiv AFŽ-a čuva najvažnije emancipacijsko naslijeđe koje imamo“, 2015.

Libela: Portal o rodu, spolu i demokraciji. Pristupljeno 29.7.2024.

(<https://www.libela.org/razgovor/6310-arhivafz-a-cuva-najvaznije-emancipacijsko-naslijedje-koje-imamo/>)

